

Digitale inhoud en auteursrechten in de Wereldhandelsorganisatie

Jan Loisen

Steunpunt Buitenlands Beleid
Lange Sint-Annastraat 7
B-2000 Antwerpen

RAPPORT
Februari 2011

INHOUDSOPGAVE

BELEIDSSAMENVATTING	4
INLEIDING	7
De Vlaamse positie in het debat over handel en cultuur	7
Beleidsuitdagingen door technologische ontwikkelingen in een <i>multilevel</i> <i>governance</i> kader	8
Doelstelling en onderzoeksvragen	12
Onderzoeksaanpak en structuur	13
1. TECHNOLOGISCHE ONTWIKKELINGEN EN DIGITALE INHOUD	14
1.1. Regulering en ondersteuning van audiovisuele inhoud	14
1.2. Groei van digitale inhoud en beleidsuitdagingen	15
2. DISCUSSIE OVER DIGITALE INHOUD IN DE WTO	19
2.1. Moeilijke begripsbepaling	19
2.2. Fora voor discussie over digitale handel	20
2.2.1. Het informatietechnologie-akkoord	20
2.2.2. Het werkprogramma betreffende e-commerce	20
2.2.3. Onderhandelingen in kader van de periodieke WTO-onderhandelingsrondes	22
3. CLASSIFICERING VAN DIGITALE PRODUCTEN	26
3.1. Problematische classificering als rode draad in de geschiedenis van het audiovisuele dossier	26
3.2. Goederen of diensten?	27
3.3. Welke soort diensten?	30
3.4. Onzekere context voor vorderingen in het classificeringsdebat	34
4. ONTWIKKELINGEN OP NIET-MULTILATERAAL NIVEAU	36
4.1. Het VS-model	37
4.2. Het EU-model	40
5. AUTEURSRECHT EN DIGITALE ONTWIKKELINGEN	42
5.1. Rationale en relevantie van intellectuele eigendomsrechten voor cultuur ..	42
5.2. Opname van handelsgerelateerde aspecten van intellectuele eigendomsrechten in de WTO	45
5.2.1. De relatie WTO - WIPO	46
5.2.2. Het TRIPs-akkoord	48
5.3. Aanpassingen aan TRIPs door digitale handel en <i>e-commerce</i> ?	51
5.4. Evaluatie	52
5.4.1. Consequenties voor cultuurondersteunende beleidsinstrumenten	52
5.4.2. Gemengde resultaten inzake harmonisering, de bescherming van auteurs en culturele diversiteit	54
5.4.3. Onopgeloste vragen en ambivalenties rond auteursrechten in de digitale context	56
5.4.4. Relatieve inperking van uitzonderingen in functie van het algemeen belang	58
6. BESLUIT	61
BIBLIOGRAFIE	65

BELEIDSSAMENVATTING

- Voor Vlaanderen dient in internationaal beleidsverband de bijzondere positie van culturele en audiovisuele goederen en diensten gevrijwaard te worden. Tevens moet voldoende beleidsmanoeuvreerruimte bewaard worden om een gepaste bescherming van de culturele en mediasector te kunnen voorzien. In die optiek volgt ze de benadering van de EU om in handelsverband geen liberaliseringsverbintenissen aan te gaan en ondersteunt ze het principe van culturele diversiteit, ontwikkeld in UNESCO.
- Technologische ontwikkelingen in culturele en mediasectoren impliceren evenwel mogelijke uitdagingen voor het aanhouden van dit beleid. Digitale inhoud en convergentie tussen media in een context van globalisering herbergen zowel opportuniteiten als bedreigingen voor de doelstelling van culturele diversiteit.
- De WTO wordt doorgaans als een bedreiging gezien, waardoor de vraag zich stelt of de hybride notie van digitale inhoud geen processen in gang zet die de Vlaamse positie onder druk zet. De rol van de WTO ten aanzien van handel en cultuur in een digitale omgeving concentreert zich momenteel voornamelijk in twee domeinen of vraagstukken. Ten eerste, waar en hoe digitale handel en digitale inhoud in het WTO-beleidskader aan bod komen. Ten tweede, hoe de problematiek van auteursrechten in een digitale omgeving inspeelt op het vraagstuk over handel en cultuur.
- De algemene onderzoeksvraag in dit verband luidt of de transformatie naar digitale inhoud voor een verschuiving van het debat omtrent culturele diversiteit in handelsverband zorgt. Deelvragen over classificering van digitale inhoud; de verhouding tussen de WTO-akkoorden (GATT, GATS en TRIPs); de rol van auteursrechten; en de relatie WTO-WIPO zijn hieraan verwant. Deze vragen worden bestudeerd om te evalueren of de Vlaamse bezorgdheden in verband met culturele diversiteit binnen deze kaders en in een digitale omgeving te garanderen zijn.
- In een eerste deel worden de uitdagingen onder de loep genomen die technologische ontwikkelingen stellen ten aanzien van het behartigen van de duale aard van cultuur en media in multilateraal verband. De uitdagingen zijn complex en ressorteren mogelijk druk ten aanzien van de relatieve tolerantie voor inhoudsregulering in de WTO. Een rode draad die in de volgende onderdelen van het rapport belicht wordt betreft de uitdaging om economische en technologische ontwikkelingen te verenigen met een afdoende bescherming van culturele beleidsdoelstellingen.

- Het tweede deel belicht concepten als digitale handel en digitale inhoud in WTO-verband. Deze blijken geen duidelijke plaats te hebben verworven in de WTO. In verschillende WTO-fora worden aspecten van digitale handel en *e-commerce* bediscussieerd, maar recurrente twistpunten verhinderen overeenkomst onder de leden. Met name de classificering van digitale culturele en audiovisuele goederen en diensten is een heikel punt. Hoewel gediscussieerd wordt over de vele vragen die de digitale omgeving opwerpt, zorgen de twistpunten (die een lange geschiedenis kennen in de WTO) er onder meer voor dat aanpassingen aan het regulerend kader minimaal zijn.
- Het volgende deel gaat nader in op de kwestie van classificering. De antagonistische posities in het audiovisuele dossier komen in dit vraagstuk zeer duidelijk naar boven. De verschillende posities van de VS en de EU dragen ertoe bij dat geen uitsluitel in het verschieft ligt over de classificering van digitale producten als goederen of diensten, noch over de interrelaties tussen convergerende diensten. Ondanks de omwentelingen in cultuur- en mediasectoren door technologische ontwikkelingen, blijft zelfs de verouderde classificering van de subsector van de audiovisuele diensten onaangepast. Nieuwe ontwikkelingen in de WTO zijn ook niet meteen aan de orde omdat dit gevoelige dossier geen hoge plaats inneemt op de onderhandelingsagenda.
- Nieuwe ontwikkelingen over digitale handel lijken wel aan de orde in het groeiend aantal bilaterale onderhandelingen tussen handelspartners. Een VS- en EU-model dienen zich aan, wat reeds wijst op de verderzetting van de traditionele dichotomie over het audiovisuele dossier in bilateraal handelsverband. De EU blijft alvast de positie verdedigen dat cultuur niet een onderdeel mag zijn van de onderhandelingen over vraag en aanbod van markttoegang. In het VS-model, dat ook naar andere handelspartners getransfereerd wordt, vallen echter wel een aantal processen te noteren die de liberalisering van de audiovisuele sector ondersteunen. De daadwerkelijke impact op culturele diversiteit lijkt voorlopig eerder beperkt. Maar deze niet-multilaterale ontwikkelingen vormen een laboratorium voor nieuwe regels die – vanuit een Amerikaans perspectief weliswaar - aangepast zijn aan de digitale omgeving en mogelijk in de toekomst in de WTO ten gronde onderhandeld zullen worden.
- In het vijfde deel wordt ingegaan op ontwikkelingen inzake auteursrecht. Na een overzicht van het TRIPs-akkoord en de relatie tussen de WTO en WIPO wordt bekeken welke gevolgen technologische ontwikkelingen hebben op het internationaal

auteursrechtelijk systeem. Net als in de overige WTO-kaderakkoorden treden spanningen op tussen cultuur en economie of tussen private belangen en het algemeen belang. Een reeks van evenwichtsoefeningen zijn noodzakelijk voor een adequaat auteursrechtelijk beleid, dat bovendien uitgedaagd wordt door nieuwe vragen die de ontwikkeling van digitale technologieën met zich meebrengt. Zowel in WIPO als in de WTO lijken echter relatief weinig vernieuwende antwoorden hierop te kunnen formuleren.

- In die zin zal in het besluit aangegeven worden dat door blijvende tegenstellingen tussen de dominante machtsblokken, en de beperkte ontwikkelingen binnen een WTO in crisis, de Vlaamse positie tegenover cultuurbeleid en het audiovisuele dossier in multilateraal verband bestendig kan worden. De directe impact van technologische ontwikkelingen en een digitale omgeving is beperkt. Vanuit een algemener perspectief kan echter aangegeven worden dat indien er wijzigingen zijn opgetreden, deze voornamelijk van incrementeel liberaliserend karakter zijn. Voor steun in de WTO ten aanzien van de bevordering van cultuur, culturele diversiteit en de audiovisuele sector zijn er geen aanwijzingen te noteren. Aldus blijft bezorgdheid en waakzaamheid geboden opdat de bijzondere positie van de culturele en mediasector in Vlaanderen en Europa gevrijwaard blijft.

INLEIDING

De Vlaamse positie in het debat over handel en cultuur

Vlaanderen positioneert zich in het debat over handel en cultuur reeds lang als één der voortrekkers van de bescherming en bevordering van culturele diversiteit (SARiV, 2010: 5-6). Met betrekking tot internationale onderhandelingen en beleidsvorming aangaande de gevoelige sector van audiovisuele producten stelt de Vlaamse Regering voorop de dubbele natuur en **bijzondere positie van culturele en audiovisuele goederen en diensten te vrijwaren**. Dit betekent dat voor dergelijke goederen en diensten een **gepaste bescherming noodzakelijk** is en dat dit dossier nauw opgevolgd zal worden (Beleidsnota Peeters, pp. 28, 38). De Vlaamse positie is er tevens op gericht ondersteuningsinstrumenten voor het Vlaamse culturele en audiovisuele beleid en voor de Vlaamse cultuurindustrieën te vrijwaren.

Aldus schrijft Vlaanderen zich ook in in de **algemene positie van de Europese Unie**. De EU-positie terzake bestaat er onder meer in om in multilateraal handelsverband (in het kader van onderhandelingen in de Wereldhandelsorganisatie) geen liberaliseringsengagementen voor audiovisuele diensten aan te gaan en zoveel mogelijk **beleidsmanoeuvrerruimte te bewaren** (Europese Commissie, 2009). Voorts is de EU een voortrekker voor wat betreft de succesvolle onderhandeling van de UNESCO Conventie over Culturele Diversiteit¹ en de eerste stappen van implementatie van dit instrument.² Ook Vlaanderen is in de totstandkoming van deze Conventie een pleitbezorger geweest om een tegenwicht te ontwikkelen ten aanzien van een commerciële benadering van cultuurgoederen en –diensten. Hoewel België omwille van interne redenen de Conventie nog niet goedgekeurd heeft, is recentelijk opnieuw de steun voor de Conventie uitgesproken. Zo wordt gepoogd, ook na een advies van de Strategische Adviesraad internationaal Vlaanderen (SARiV, 2010), de ratificatieprocedure van het instrument in het Vlaams Parlement aan te zwengelen.

1 Voluit: de UNESCO Conventie betreffende de bescherming en de bevordering van de diversiteit van cultuuruitingen. De Conventie werd op 20 oktober 2005 goedgekeurd door quasi het volledige UNESCO ledenbestand, uitgezonderd vier onthoudingen (Australië, Nicaragua, Honduras en Liberia) en twee tegenstemmen (van de VS en Israël). Het instrument trad in werking na het behalen van een quorum van ratificerende landen in maart 2007. Sindsdien hebben 115 landen en de Europese Unie de Conventie geratificeerd.

2 Zie onder meer Steunpuntrapport 'Culturele samenwerkingsprotocollen van de Europese Unie met derde landen Stand van zaken en uitdagingen voor Vlaanderen' (2010).

Op het handelsvlak vertaalt deze positie zich in het nauw opvolgen door zowel de EU als door Vlaanderen van ontwikkelingen op bilateraal handelsvlak³ en in de Wereldhandelsorganisatie. In deze laatste organisatie is ondanks de druk van verschillende handelspartners – de VS in de eerste plaats – voorlopig bewerkstelligd dat door de EU en haar Lidstaten **afgezien is van enige verbintenissen ten aanzien van de principes van markttoegang en nationale behandeling in GATS-verband**. Bovendien zijn verschillende **exempties op het MFN-principe** opgelijst zodat steunprogramma's en andere steuninstrumenten mogelijk blijven. Aldus kan het (mogelijk discriminatorische) cultuurbeleid van de EU of van de Lidstaten niet of nauwelijks aangevochten worden voor de WTO-handelsrechtbank.⁴ Het kunnen **verderzetten van deze positie** lijkt op de korte termijn verzekerd.⁵

Desalniettemin blijft **waakzaamheid** geboden doordat de behandeling van cultuur en de gevoelige sector van de audiovisuele diensten permanent geconfronteerd wordt met nieuwe uitdagingen, die we eerder hebben samengevat binnen drie **spanningsvelden** (Loisen, 2009: 1-2):

1. Het spanningsveld sectorspecifiek-multisectorieel beleid
2. Het spanningsveld regionaal-nationaal-Europees-globaal beleid
3. Het spanningsveld cultuur-economie

Ontwikkelingen in deze spanningsvelden inspireren de foci, doelstelling, vraagstelling en deelvragen van dit rapport.

Beleidsuitdagingen door technologische ontwikkelingen in een *multilevel governance* kader

Met name in het eerste spanningsveld dienen zich immers in sneltempo nieuwe ontwikkelingen aan met repercussies voor de overige spanningsvelden. Met andere woorden, **technologische ontwikkelingen in cultuur- en mediasectoren impliceren mogelijk uitdagingen voor het instandhouden van de Vlaamse positie** in het debat en de beleidsvorming over handel en cultuur.

3 Zie onder meer Steunpuntrapport 'Actorposities inzake cultuur en handel in internationale fora' (2010).

4 Zie onder meer Steunpuntrapport 'Overzicht van de internationale beleidscontext voor het Vlaamse cultuur- en mediabeleid' (2009).

5 Interviews met V. Panis, DG EAC, Europese Commissie, op 16 oktober 2009 en 24 februari 2010.

Tot midden de jaren 1990 waren de scheidingslijnen tussen verschillende media, culturele of audiovisuele sectoren (film, televisie, telecommunicatie, telefonie, enz.) redelijk duidelijk. Dat resulteerde in een min of meer sectorspecifiek beleid voor elke deelsector. Door technologische ontwikkelingen – de groei van het internet in het bijzonder - zijn deze grenzen steeds moeilijker te trekken. Door digitaliseringsmogelijkheden convergeren voorheen aparte media in toenemende mate en vervagen eerdere scheidingslijnen. Technologisch is het bijvoorbeeld mogelijk om een televisieprogramma op verschillende platformen te bekijken. D.w.z., via de traditionele lineaire televisieprogrammatie aangeboden door omroepen, op aanvraag via digitale decoders, op het internet, via mobiele telefonie, enz.

Dergelijke **convergentie** vormt een uitdaging voor beleidsvorming. Enerzijds betekent convergentie dat gelijkaardige diensten op verschillende platformen verstrekt kunnen worden. Anderzijds worden op individuele platformen verschillende diensten aangeboden. Bijgevolg is het moeilijk om verschillende platformen van elkaar te onderscheiden, waardoor beleid en regulering aangepast moeten worden (Freedman et al., 2008: 105). De vraag naar een omvattend multisectorieel beleid is ten dele begrijpelijk en gewenst. De specificiteit van culturele en audiovisuele industrieën en het omkaderende beleid noopt evenwel tot waakzaamheid. Het beleidsantwoord op de technologische ontwikkeling mag geen afbreuk doen aan de dubbele natuur van de producten die ontwikkeld worden en circuleren in de culturele en audiovisuele 'wereldmarkt'.

De **evolutie naar digitale inhoud** die op verschillende dragers beschikbaar gesteld kan worden, roept vanuit beleidsoogpunt immers verschillende evaluaties en alleszins veel vragen op. Twee elkaar versterkende tendensen – **globalisering en technologische ontwikkeling** – voeden immers ideeën en vooruitzichten die zowel positief als negatief geëvalueerd worden ten aanzien van handel en uitwisseling in cultuurproducten en van culturele diversiteit.

Enerzijds betekenen digitalisering en de ontwikkeling van nieuwe media dat **cultuurproducten wereldwijd aan de man gebracht kunnen worden**. Volgens de, weliswaar gecontesteerde (Elberse, 2008), idee van de *long tail* (Anderson, 2006) kunnen nicheproducten die voorheen enkel een beperkt publiek zouden bereiken - en doorgaans door de nodige overheidsmiddelen gefinancierd waren - nu door de wereldwijde afzetmarkt toch winstgevend zijn. Door digitalisering en schaalvergroting tot op globaal niveau lijkt vanuit dat positieve oogpunt de problematiek rond culturele diversiteit en asymmetrie van audiovisuele handel tot het verleden te kunnen behoren.

Anderzijds beargumenteren verschillende auteurs (bv. Drache & Froese, 2006) dat door bovenstaande processen de culturele diversiteit nog meer onder druk komt te staan. In de online wereld zouden reeds **bestaande machtsasymmetrieën en tendensen als commodificering van cultuur of Amerikanisering nóg versterkt** worden, o.a. door het toenemende belang van marketing en eigendom van auteursrechten op zowel analoge als digitale *content* (Sparks, 2007).

Cruciaal lijkt dat de **beleidsvorming** ten aanzien van de verschillende omwentelingen inzake digitale inhoud een **evenwicht vindt in het stimuleren van verdere technologische vooruitgang; de ontwikkeling van nieuwe businessmodellen, weliswaar met oog voor economische duurzaamheid en een eerlijke concurrentie; en voldoende aandacht voor publieke doelstellingen zoals culturele diversiteit** (Burri et al., 2009). Met andere woorden, de beleidsuitdagingen in dit verband zijn groot en zullen door het 'grenzenloze' karakter van digitale inhoud **op verschillende beleidsniveaus ontwikkeld en op elkaar afgestemd** moeten worden. De vraag naar een gepast beleid en de druk van landen, ondernemingen en andere maatschappelijke actoren om bovenstaande complexe balansoefening vorm te geven, lijkt dan ook te zullen toenemen. Tegelijk met digitalisering en convergentie van verschillende media lijkt de markt inderdaad steeds globaler te worden. Bijgevolg is ook de beleidsbehandeling op internationaal niveau op het eerste gezicht logisch.

Nochtans is er in **de WTO - het beleidsniveau waarop dit rapport focust** en waar het debat over handel en cultuur reeds in het analoge tijdperk een bron van **controverse** vormde⁶ - op het eerste gezicht weinig gaande. In eerdere onderzoeksrapporten die binnen het luik 'Culturele diversiteit en subsidiariteit' tot stand kwamen is in dit verband reeds uitgebreid ingegaan op het regulerend kader van de WTO voor audiovisueel beleid (zie Loisen & Pauwels, 2008; Loisen, 2009). Het zwaartepunt lag hierbij evenwel op de analyse van het dienstenakkoord (*General Agreement on Trade in Services, GATS*) waaronder de subsector van audiovisuele diensten valt. Hieruit bleek dat er in dit akkoord vooralsnog een grote, weliswaar '**negatieve**', **flexibiliteit**⁷ bestaat ten aanzien

6 Met name ten aanzien van de audiovisuele sector, waar dit rapport eveneens op zal focussen.

7 'Negatieve flexibiliteit' wijst er enerzijds op dat in het WTO-kader weinig ruimte is om nieuwe beleidsinitiatieven te ontplooiën en te legitimeren die expliciet gericht zijn op de bescherming en bevordering van culturele diversiteit – en dus mogelijk niet volledig in lijn zijn met de WTO-liberaliseringsdynamiek. Anderzijds is de impact van deze dynamiek voorlopig beperkt. Bestaande discriminatorische beleidsinstrumenten kunnen gehandhaafd worden. Dergelijke flexibiliteit blijft evenwel onder druk staan omwille van de eisen van de Verenigde Staten (VS) om in de toekomst werk te maken van de liberalisering van de audiovisuele sector – een strategie die ze nu d.m.v. bilaterale handelsakkoorden verder vorm blijft geven (zie onder meer Loisen, 2010a: 22-24).

van de beleidsinstrumenten van Vlaanderen en de Europese Unie (EU) om cultuur- en mediabeleid vorm te geven. Bovendien doen de blijvend **antagonistische posities** ten aanzien van de liberalisering van audiovisuele diensten (Loisen, 2010a), gekoppeld aan de zeer **bepaalde nieuwe liberaliseringsengagementen** van WTO-leden voor de subsector en de **minimale vooruitgang in de Doharonde** inzake de liberalisering van diensten in het algemeen, vermoeden dat de huidige situatie niet meteen zal wijzigen (Roy, 2006: 361).

Maar doordat de grenzen tussen verschillende technologieën en de **hybride notie van digitale inhoud nog geen duidelijke plaats toegewezen werd in het WTO-kader**, is de vraag legitiem of **nieuwe ontwikkelingen** niet plaatsvinden **buiten het dienstenakkoord en de onderhandelingen over audiovisuele diensten**? Door de raakpunten tussen verschillende sectoren in het zog van convergentie en een toename van digitale inhoud is het onduidelijk welke regels van toepassing zullen zijn en hoe deze op elkaar inspelen. Met convergentie en hybridisering komen mogelijk verschillende sets van regels in aanmerking die een impact kunnen hebben op de mogelijkheden van de WTO-leden om een culturele diversiteitsbeleid te voeren in culturele en mediasectoren. Naast de GATS-voorzieningen voor audiovisuele diensten kent de convergerende mediasector ook raakpunten met regels in GATS voor telecommunicatiediensten, of regels inzake *e-commerce*, of regels in overige akkoorden zoals het GATT en TRIPs (Pauwels & Loisen, 2003: 300-305). Met name in dat laatste akkoord zijn mogelijk nieuwe ontwikkelingen op til doordat technologische omwentelingen ook mee verantwoordelijk zijn voor een hele reeks **nieuwe vragen inzake auteursrecht** (Burri et al., 2009: 14-16). Hoe functioneren intellectuele eigendomsrechten in de online wereld? En hoe kan de balansoefening tussen bescherming van creatie en publieke doelstellingen, waaronder culturele diversiteit, gerealiseerd worden?

De ontwikkeling naar steeds globalere beleidsfora is evenwel niet noodzakelijk terecht noch per se wenselijk. Ten eerste is globalisering niet zo nieuw en blijven staten of regio's erg belangrijk (Sparks, 2007: 147-150) – zeker in het domein van cultuur dat vaak zeer streekgebonden is. Hieruit volgt, ten tweede, dat (opnieuw) gewaakt moet worden over een optimale beleidsbehandeling van culturele en audiovisuele sectoren in verschillende fora met het oog op een evenwicht tussen beide dimensies van culturele en audiovisuele goederen en diensten.

Ontwikkelingen binnen bovenstaande spanningsvelden zijn bijgevolg fundamenteel verbonden met de spanning tussen culturele en economische overwegingen in de beleidsbehandeling van culturele en audiovisuele sectoren.

Doelstelling en onderzoeksvragen

De voornaamste **doelstelling** van dit rapport is dan ook te belichten **welke implicaties de evolutie naar digitale inhoud heeft of kan hebben voor het regulerend kader van de WTO** enerzijds **en** het debat inzake **culturele diversiteit** anderzijds.

De **algemene onderzoeksvraag** die in dit verband aan de orde is luidt **of de transformatie naar digitale inhoud voor een verschuiving van het debat omtrent culturele diversiteit in handelsverband zorgt**. Uit het vooronderzoek bleken in dit verband **twee aspecten fundamenteel** en bovendien aan elkaar verbonden. Ten eerste, waar en hoe **digitale handel** en digitale inhoud **in het WTO-beleidskader** aan bod komen en welke regels er op van toepassing zijn. Ten tweede, hoe de verwante problematiek van **auteursrechten** in een digitale wereld globaal beleidsmatig vorm gegeven wordt.

Via het bestuderen van deze twee domeinen wordt de overkoepelende vraag over (transformatie van) het debat over culturele diversiteit in de WTO behandeld en beantwoord.

De **deelvragen** waarop in dit rapport verder een antwoord zal gegeven worden zijn:

- **Hoe digitale inhoud in het WTO-kader geclassificeerd** wordt en welke regels erop van toepassing zijn?
- Of, in dit verband, het **debat** rond culturele diversiteit zich heeft **verlegd naar andere akkoorden dan het GATS?**
- Welke de **evoluties** zijn **binnen het akkoord over intellectuele eigendomsrechten** in een online omgeving?
- Hoe **TRIPs en WIPO** zich tot elkaar verhouden?
- Op welke manier de Europese en **Vlaamse bezorgdheden** in verband met culturele diversiteit binnen deze kaders te garanderen zijn?

Onderzoeksaanpak en structuur

Om deze vragen te beantwoorden maken we gebruik van een **literatuurstudie en desk research**. Daarnaast werd naar achtergrondinformatie en recente ontwikkelingen gepeild door consultatie via e-mail van een aantal **experten** terzake: Dr. Mira Burri (senior onderzoeker bij het *World Trade Institute* te Bern); Dr. Sacha Wunsch-Vincent (senior economisch raadgever bij de *World Intellectual Property Organization – WIPO*); en Dr. Des Freedman (professor mediabeleid aan *Goldsmiths college, University of London*).

Volgende **onderdelen** zullen **in het rapport** aan bod komen. Vooreerst illustreren we beknopt hoe een digitale en genetwerkte omgeving ingrijpt op de wijze waarop culturele *content* gecreëerd, gedistribueerd en geconsumeerd wordt en welke beleidsuitdagingen dit genereert (§1). Hierop volgend bekijken we waar in de WTO de discussie gevoerd om deze beleidsuitdagingen aan te pakken (§2). Het derde deel (§3) gaat in op de classificering van digitale inhoud en digitale handel in de WTO. Deze classificering blijkt bijzonder moeilijk. Hierdoor kunnen op het eerste gezicht andere regulatorische kaders dan traditioneel het geval is voor audiovisuele producten in aanmerking komen om de handel in digitale audiovisuele producten te omkaderen. Vervolgens worden de posities van belangrijke WTO-leden hieromtrent in kaart gebracht en besproken (§4). In het laatste deel wordt de focus verlegd naar het TRIPs-akkoord (§5). Na een bespreking van de totstandkoming van TRIPs en de relatie tussen de WTO en WIPO, volgt een overzicht van de belangrijkste bepalingen in TRIPs voor het audiovisuele dossier. Hierna worden recente ontwikkelingen over auteursrecht en TRIPs in een digitale context onder de loep genomen, waarna de relatie tussen internationaal auteursrechtelijke ontwikkelingen en cultuurbeleid in een digitale omgeving geëvalueerd wordt. In het besluit (§6) komen de belangrijkste conclusies aan bod en worden de onderzoeksvragen beantwoord.

1. TECHNOLOGISCHE ONTWIKKELINGEN EN DIGITALE INHOUD

1.1. Regulering en ondersteuning van audiovisuele inhoud

Zoals bekend is de **inhoud** die in de audiovisuele sector geproduceerd wordt **van tweeledige aard**. Naast de economische finaliteit van audiovisuele producten⁸ is er ook een culturele component. Films, televisieprogramma's, muziek of games dragen in meerdere of mindere mate bij tot niet-economische waarden en doelstellingen zoals identiteitsvorming, culturele en linguïstische diversiteit, pluralisme van meningen en perspectieven, enz.

Beide dimensies zijn uiteraard verbonden. Met name in een kleine regio zoals Vlaanderen zou in een economisch vrijmarkt- en vrijhandelsmodel de culturele dimensie onder druk kunnen komen. Hoewel Vlaanderen een zekere reputatie heeft opgebouwd inzake kwalitatieve audiovisuele productie en inhoud (Kdr, 2010: 36), is de concurrentiepositie tegenover landen met een veel grotere en doorgaans Engelstalige audiovisuele productie- en distributiesector onvergelijkbaar. Om lokale productie en lokale inhoud in stand te houden en te vrijwaren, is **overheidsregulering en –interventie nodig**. Dergelijke regulering houdt evenwel snel een **bepanking in op een volledig vrij verkeer van goederen en diensten** en dus op een vrije handel. Bijgevolg staat ze mogelijk ter discussie in de WTO waarin sinds 1995 via het dienstenakkoord GATS de subsector van audiovisuele diensten opgenomen is (Loisen, 2009: 2, 15).

Bernier (2004: 216-217) onderscheidt drie **vormen van inhoudsregulering** die ook in de WTO bediscussieerd worden (zie ook Loisen, 2009: 15):

1. **Inhoudsrestricties**: Landen leggen vaak regels op die bepaalde types van inhoud verbieden of aan bepaalde voorwaarden onderhevig maken. Dergelijke regulering viseert bijvoorbeeld de bescherming van minderjarigen, consumenten of de 'publieke moraal' in het algemeen.
2. **Inhoudsvereisten**: Overheden kunnen ook via regulering aspecten van het audiovisuele aanbod in een land of regio voorschrijven. Enerzijds door middel van kwantitatieve inhoudsvereisten zoals quota voor lokale inhoud (bv. de programmering door televisie-omroepen van 'Europese' inhoud en programma's in *prime time*). Anderzijds worden kwalitatieve doelstellingen voorgeschreven in functie van de

⁸ De term 'audiovisuele producten' is een verzamelnaam voor zowel audiovisuele goederen als diensten.

verzekering en bevordering van culturele en linguïstische diversiteit, vrije meningsuiting en pluralisme (bv. in de beheersovereenkomst tussen de Vlaamse Gemeenschap en de VRT).

3. **Inhoudsontwikkeling:** Een andere vorm van beleidsingreep betreft de ontwikkeling van mechanismen om de totstandkoming van (lokale) audiovisuele productie te ondersteunen. Voorbeelden zijn nationale subsidiëringsprogramma's ter ondersteuning van film en de audiovisuele industrie, het Eurimages coproductieprogramma dat ingericht wordt in de context van de Raad van Europa of het MEDIAprogramma van de Europese Unie.

In de WTO staan traditioneel voornamelijk kwantitatieve inhoudsvereisten onder druk daar quota vanuit economisch oogpunt schadelijker zijn dan bijvoorbeeld subsidies (Burri et al., 2009: 18). Doordat in de Uruguayronde de Europese Commissie - als spreekbuis van de EU en van de EU-Lidstaten - voor audiovisuele diensten geen verbintenissen heeft genomen inzake markttoegang of nationale behandeling, alsook een reeks MFN-exempties heeft opgesteld voor de sector (zie Loisen & Pauwels, 2008), zijn de **mogelijkheden voor inhoudsregulering grotendeels onaangetast gebleven**. De vraag is echter of in de **context van digitale inhoud deze tolerantie niet in het gedrang** komt (Bernier, 2004: 241-242).

1.2. Groei van digitale inhoud en beleidsuitdagingen

Door de in sneltreinvaart toenemende mogelijkheden om audiovisuele programma's en overige culturele expressies te digitaliseren in de vorm van digitale inhoud, moeten traditionele media (film, televisie, muziek), de daarrond georganiseerde cultuurindustrieën en verschillende beleidsinstanties zich immers op verschillende terreinen aanpassen. Dat geldt tevens voor beleidsinstanties gericht op handel. Met de snelle groei van het internet en andere informatie- en communicatietechnologieën (bv. digitale televisie, *smartphones*, iPad, enz.) is immers ook de elektronische toelevering van diensten en digitale producten over de grenzen heen toegenomen. Deze **digitale inhoud** – begrepen als producten zoals geluidsopnamen, audiovisuele programma's, videogames of software - die digitaal over netwerken verstuurd worden, vormen een grote **uitdaging om in de WTO naar behoren geïncorporeerd te worden**. **Digitale handel** treedt op wanneer diensten en digitale producten over grenzen heen (*cross-*

border) elektronisch verhandeld worden.⁹ **Het is echter niet steeds duidelijk wat digitale handel precies inhoudt en welke regels erop van toepassing zijn** (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 3).

De **beleidsuitdagingen** zijn alleszins **uitgebreid en complex**. Door de mogelijkheden die digitalisering en convergentie van voorheen aparte media bieden, dienen er nieuwe **businessmodellen** te worden ontwikkeld, aan **kwaliteitsstandaarden** voldaan en komen er **nieuwe spelers** op de markt die voorheen door de traditionele cultuurindustrieën gedomineerd werden. Naast omroepen en film- en televisieproducenten, spelen ook telecommunicatie-actoren, softwarebedrijven, internetondernemingen, game-ontwikkelaars, sociale media-actoren, enzovoort een steeds belangrijker rol in de audiovisuele sector. Doordat nieuwe technologieën ook **globaliseringstendensen** in mediasectoren in de hand werken (en vice versa) (Burri-Nenova, 2008: 205) zijn de nieuwe spelers tevens afkomstig uit heel de wereld. Bovendien opereren ze vaak vanuit een andere nationale context en logica en worden de talrijke spelers actief in de convergerende en globale mediasector gekenmerkt door **verschillende belangen en (asymmetrische) machtsbasis** (Loisen, 2010a).

Door het vervagen van grenzen tussen media is het tevens niet steeds duidelijk **welk regulatorisch regime van toepassing** zal zijn. Doordat digitale inhoud op verschillende platformen aangeboden kan worden¹⁰ door spelers die uit verschillende sectoren afkomstig zijn, rijzen er vragen of regulering en beleidsomkadering nog langer sectorspecifiek kunnen zijn. Bovendien heersen er spanningen over het **adequate beleidsniveau** om omwentelingen inzake digitale inhoud beleidsmatig vorm te geven, alsook over hoe de **relaties tussen verschillende relevante beleidsniveaus** georganiseerd dient. De culturele dimensie van audiovisueel- en mediabeleid is immers traditioneel vrij lokaal ingebed, terwijl de economische aspecten in kader van globalisering zowel op Vlaams, Europees als globaal niveau omkaderd worden.

Volgens Bernier (2004: 233-234) dragen convergentie en nieuwe communicatietechnologieën er bijgevolg toe bij dat inhoudsregulering op het nationale niveau in toenemende mate in vraag gesteld wordt. In navolging van technologische ontwikkelingen staat bovendien op het multilaterale niveau de huidige relatieve tolerantie

⁹ Aldus is digitale handel enger dan het begrip *e-commerce*, wat in de WTO gedefinieerd wordt als 'de productie, distributie, marketing, verkoop of toelevering van goederen en diensten via elektronische middelen' (Wunsch-Vincent & Hold, 2010: 3).

¹⁰ Een film kan bijvoorbeeld zowel via de traditionele lineaire programmatie van een publieke of commerciële omroep aangeboden worden, maar ook via digitale televisie, het internet, mobiele telefonie, de iPad enz.

voor **inhoudsregulering mogelijk op de helling**. Twee argumenten worden in dit verband aangewend door partijen die beogen inhoudsregulering flexibeler en vrijer te maken. Beide hebben mogelijk belangrijke gevolgen voor nieuwe (multilaterale) handelsovereenkomsten.

In eerste instantie wordt vastgesteld dat via digitalisering en compressietechnieken een **groter aantal kanalen** beschikbaar gemaakt wordt om audiovisuele inhoud aan te bieden. Bovendien kan een trend naar **publieksspecialisatie** opgemerkt worden. Als gevolg lijkt de noodzaak aan strikte regulering - respectievelijk inhoudsvereisten en inhoudsrestricties - aan belang in te boeten. Dit argument wordt bv. door de VS aangewend om aan te kaarten dat de legitimering van quota voor lokale inhoud aan kracht ingeboet heeft. In een wereld van elektronische handel is er immers geen probleem van '**shelf-space**'. Bijgevolg eist bv. de *Motion Picture Association of America* (MPAA) – de machtige Hollywood lobby-organisatie die in dit dossier rechtstreeks in contact staat met de Amerikaanse handelsvertegenwoordiging - dat digitale netwerken vrij gehouden worden van cultureel protectionisme:

“Many countries around the world have a reasonable desire to ensure that their citizens can see films and TV programmes that reflect their history, their cultures, and their languages. In the past, when their towns might have had only local cinema and received only one or two TV broadcast signals, the motivation for foreign governments to set aside some time for local entertainment products were understandable. In today's world, with multiplex cinemas and multi-channel television, the justification for local content quotas is much diminished. And, in the e-commerce world, the scarcity problem has completely disappeared. There is room on the Internet for films and video from every country on the globe in every genre imaginable. There is no 'shelf-space' problem on the net” (Bonnie Richardson, vice-president Trade and Federal Affairs, MPAA, geciteerd in Bernier, 2004: 234).

Bernier (2004: 235-236) stelt de assumptie dat lokale inhoudsvereisten aan belang inboeten echter in vraag. De penetratie van buitenlandse audiovisuele producten blijft immers zeer hoog in vele landen. 1/3 heeft nauwelijks een cinema-industrie die naam waardig. En de situatie in een 40-tal landen die wel over een min of meer stabiele industrie beschikken, wordt gekenmerkt door een hoge afhankelijkheid van directe overheidsfinanciering en juridische bescherming. Ook op het vlak van televisie zijn gelijkaardige trends vast te stellen. Zelfs in de landen die een zeker niveau van film- en televisieproductie halen wijst niets er op dat inhoudsvereisten niet langer noodzakelijk zijn in de nieuwe communicatie-omgeving. De voortrekkers om manoeuvreerruimte te behouden inzake inhoudsregulering (de EU en Canada) pleiten bijgevolg voor de **aanpassing i.p.v. de opheffing van regulering** in de context van de digitale omgeving (zie ook Loisen, 2010a).

"All this seems to indicate that the problem of preserving, and a fortiori developing, a 'shelf-space' for national and regional cultures will remain a serious preoccupation for many countries in the foreseeable future" (Bernier, 2004: 237).

In tweede instantie kan beargumenteerd worden dat traditionele oplossingen inzake inhoudsregulering onvoldoende antwoord bieden op de juridische problemen die gepaard gaan met de grensoverschrijdende aard van nieuwe communicatievormen. Het is zeer **moeilijk om handel over het globale internet te reguleren**. In de nieuwe context zal controle internationaal van aard moeten zijn en ten dele zelfregulering door de industrie bevatten (Bernier, 2004: 240-241). De vraag is evenwel of de WTO het geschikte forum is om deze controle te organiseren en beleidsantwoorden te formuleren op het globale beleidsniveau. De steun voor de UNESCO Conventie over Culturele Diversiteit door een groot en toenemend aantal landen doet alvast vermoeden dat handelspartners een erg verschillende positie aannemen tegenover de vraag **hoe het multilevel governance bestel voor digitale inhoud georganiseerd moet worden** (zie ook Loisen, 2010a).

De verschillende omwentelingen die gepaard gaan met de ontwikkeling van digitale inhoud kunnen aldus samengevat worden in verschillende spanningsvelden. Ten eerste, een spanning tussen sectorspecifiek en multisectorieel beleid. Ten tweede, de spanning tussen verschillende beleidsniveaus. Ten slotte, spanningen tussen het economische en culturele karakter van audiovisuele media en digitale inhoud. Met andere woorden, vanuit beleidsmatig oogpunt verhoogt de complexiteit zienderogen om een balans te ondersteunen in economische groei, duurzaamheid en eerlijke competitie enerzijds en culturele diversiteit, mediapluralisme en inhoudelijke kwaliteit anderzijds.

Dergelijke spanningen zijn uiteraard niet nieuw en hebben reeds sterk de ontwikkeling van het audiovisuele dossier in de WTO gekleurd (Loisen, 2009). Maar **met de evolutie naar digitale inhoud keren oude debatten terug of krijgen de huidige een nieuwe of extra dimensie**. Door technologische en economische convergentie is de vraag pertinent of in navolging hiervan ook op beleidsmatig vlak convergentietendensen of andere wijzigingen plaatsvinden. Met andere woorden, de impact van de WTO op de audiovisuele sector en culturele diversiteit is mogelijk in toenemende mate op andere terreinen vast te stellen dan in de traditionele debatten inzake audiovisuele diensten. Bijgevolg dient de vraag zich aan waar in de WTO discussies en onderhandelingen over de handel in digitale 'producten' – wat in het midden laat of het onder akkoorden over goederen dan wel diensten gaat – gevoerd worden en regulering tot stand komt.

2. DISCUSSIE OVER DIGITALE INHOUD IN DE WTO

Bovenstaande tendensen worden steeds belangrijker vanuit een economisch oogpunt en in de handelsrelaties tussen landen. Bijgevolg heeft zich ook in de WTO een debat gevormd over de repercussies van convergentie, digitalisering, nieuwe online producten en distributie van digitale inhoud op verschillende platformen. Deze aspecten keren terug in discussies en onderhandelingen tussen de WTO-leden onder de noemer '**digitale handel**'.

2.1. Moeilijke begripsbepaling

In het WTO-recht wordt deze term evenwel niet specifiek gedefinieerd en ook bemoeilijkt doordat verschillende vormen van elektronische producten een impact op digitale handel hebben. Wunsch-Vincent (2004: 2-3) onderscheidt vier soorten van elektronische producten, waarvan de laatste twee voornamelijk relevant zijn voor de discussie over culturele diversiteit:

1. Informatietechnologegoederen (bv. computers).
2. Internetinfrastructuurdiensten (bv. telecommunicatiediensten).
3. Elektronisch verhandelde diensten (bv. audiovisuele of financiële diensten).
4. Digitale producten (bv. boeken of films die zowel fysiek als digitaal via het internet verhandeld kunnen worden).

Een probleem is dat wel erkend wordt dat de nieuwe vormen van producten (goederen en diensten) en distributie een belangrijke en toenemende rol zullen spelen in de handelsrelaties tussen de leden, maar dat ze **vooralnog geen duidelijke plaats in het WTO-bestel toegekend** krijgen. In het geval van digitale handel, waarbij een product elektronisch verzonden wordt, is **de classificering van het product of de transactie moeilijk**. Noch in GATT, noch in GATS bestaan er hierover expliciete richtlijnen.¹¹ Aldus is het evenmin duidelijk welke WTO-akkoorden van toepassing zijn (Weber, 2010: 2-3). Bijgevolg komt het debat omtrent de behandeling en classificering van digitale producten op gefragmenteerde wijze aan bod in de WTO. Wunsch-Vincent (2004: 2) onderscheidt drie intergerelateerde discussiefora:

11 Tot het GATT domein behoren goederen die opgenomen zijn in het geharmoniseerde systeem voor de classificering van tarieven. In geval van diensten geldt de sectoriële classificeringslijst voor diensten (W/120) gekeken. In geen van beide systemen wordt expliciet naar digitale goederen of diensten verwezen (Weber, 2010: 3, 9) en wordt nauwelijks aandacht besteed aan *e-commerce* (Baker & Shenk, 2005: 480).

1. Besprekingen omtrent het informatietechnologie-akkoord.
2. Discussies in kader van het werkprogramma over e-commerce.
3. Feitelijke onderhandelingen tussen de handelspartners.

2.2. Fora voor discussie over digitale handel

2.2.1. *Het informatietechnologie-akkoord*

Een eerste forum betreft de discussies over **het informatietechnologie-akkoord** (*Information Technology Agreement – ITA*) dat in 1997 in werking trad. Hierin behandelt een deel van het WTO-ledenbestand hoe tarieven aangaande bepaalde informatietechnologieproducten (bv. computers, monitors, halfgeleiders, computernetwerkmateriaal) ingeperkt kunnen worden. De producten die worden geïmporteerd, beslaan ongeveer 97% van de handel in informatietechnologie. Maar het akkoord is niet van toepassing op elektronische diensten. Het debat rond digitale producten, digitale inhoud en culturele diversiteit is echter sterk gelinkt aan de onduidelijkheid in en onenigheid over de classificering van digitale producten als goederen dan wel diensten. Bijgevolg lijkt dit (voornamelijk op tariefverlagingen voor informatietechnologiegroepen gerichte) forum minder relevant voor de problematiek die in dit rapport centraal staat (WTO, 2010a; Weber, 2010: 4; Wunsch-Vincent, 2004: 2, 39 e.v.).

2.2.2. *Het werkprogramma betreffende e-commerce*

Dit in tegenstelling tot een tweede forum, nl. het **WTO-werkprogramma over elektronische handel** dat in 1998 opgestart werd. Hoewel het ook infrastructuuraspecten behandelt, ligt de focus op **e-commerce**, begrepen als de productie, distributie, marketing, verkoop en levering van goederen en diensten door elektronische middelen (WTO, 2010b: §1.3). Het is duidelijk dat verschillende stappen in de waardeketen van online audiovisuele producten hieronder kunnen vallen. Het werkprogramma is evenwel voornamelijk een **verkenningsoefening** waarbij de WTO-leden onderzoeken hoe de WTO-akkoorden op *e-commerce* toegepast kunnen worden. In de debatten worden zeer verschillende aspecten behandeld, maar **twee twistpunten** zorgen er grotendeels voor dat de oefening in de verkennende fase blijft steken. Of het in 1998 ingerichte moratorium voor het heffen van douanerechten op elektronische transmissies verlengd zou moeten worden is een eerste punt. Het tweede punt betreft de

classificering van digitale producten als goederen dan wel diensten (Wunsch-Vincent, 2004: 2).

1. Reeds in het begin van het werkprogramma over elektronische handel werd door de leden besloten een **moratorium** in te stellen ten aanzien van het heffen van douanerechten op elektronische transmissies. Hoewel de WTO-leden aldus een gemeenschappelijke positie innemen, is het moratorium niet in afdwingbare regels vertaald. Bovendien heerst er twijfel over de feitelijke waarde van dit moratorium. Zo zou het irrelevant zijn indien gedigitaliseerde producten als diensten geclassificeerd zouden worden. Diensten zijn immers niet onderhevig aan douanetarieven. Daarnaast is de verdere evolutie van elektronische handel moeilijk in te schatten. Hierdoor primeert **voorzichtigheid** onder de leden i.p.v. het moratorium nu reeds in een (voor het geschillensysteem) afdwingbaar kader te codificeren. Voorts is het zowel praktisch als technisch bijzonder moeilijk om tarieven te heffen op elektronische handel. En ook nog andere problemen zorgen ervoor dat het moratorium voorlopig telkens verlengd i.p.v. permanent wordt. Onduidelijkheid heerst over de term 'elektronische transmissies.' Viseert de term enkel de dienst van het digitaal transporteren? Of dekt het concept ook de inhoud van het digitale product of de elektronisch geleverde dienst? In het tweede geval wensen vele landen voldoende beleids- en reguleringsmanoeuvrerruimte te behouden. Bovendien is het moratorium mogelijk in strijd met het principe van technologie-neutraliteit. De fysieke equivalenten van een elektronische transmissie kunnen immers wel aan tarieven onderhevig zijn (Wunsch-Vincent, 2004: 140-141; Baker & Shenk, 2005: 477).

Deze verschillende onduidelijkheden hebben ertoe geleid dat de WTO-leden enerzijds hun principiële steun verlenen aan het zoveel mogelijk vrij houden van digitale producten die elektronisch geleverd worden. Anderzijds draagt de onzekerheid ertoe bij dat het moratorium niet permanent wordt. De leden verlengen slechts op geregelde tijdstippen (voorlopig informeel tot 2011) de politieke verbintenis om geen tarieven te heffen. Essentieel is immers dat er eerst een oplossing komt voor het **grootste twistpunt** in dit debat, nl. de **classificering van digitale producten**.

2. De **vraag over hoe digitale producten te classificeren - als goederen dan wel diensten – blijft dit debat immers domineren**. Producten zoals CDs of boeken die traditioneel fysiek verhandeld werden, kunnen in gedigitaliseerde vorm over het internet of via andere platformen gedistribueerd worden (bv. iTunes, Amazon Kindle). Voor een aantal WTO-leden (bv. de VS en Japan) moeten dergelijke digitale producten als goederen geclassificeerd worden, terwijl anderen ervoor pleiten ze als diensten te

benaderen (bv. de EU en Canada). Consensus onder de WTO-leden is veraf (Steiner, 2010: 3). Dit is uiteraard een **cruciaal debat** omdat de classificering een heel **andere toepassing van WTO-verplichtingen en verbintenissen** inhoudt. Het werkprogramma heeft op dit punt echter geen soelaas kunnen brengen. De bevoegde WTO-organen

"became bogged down on the issue of classifying digital products and the related procedural questions about how to structure the work programme. Unfortunately, this deadlock [...] prevented members from doing anything more than scratching the surface of many other important and difficult topics" (Wunsch-Vincent, 2004: 20).

Vanuit het werkprogramma rond *e-commerce* zijn aldus **geen grote omwentelingen** gegenereerd ten aanzien van de behandeling van digitale producten:

"A striking aspect of the Work Programme [...] is that in 1998 and 1999 e-commerce was clearly one of the major items on the WTO agenda. Nevertheless, other than providing a forum for discussions on trade issues for e-commerce, the Work Programme did not make significant progress in any of the relevant substantive areas—other than the agreement to maintain the moratorium on customs duties on electronic transmissions [...]. Therefore, although e-commerce is now lower on the WTO agenda, much work in the area remains to be done" (Baker & Shenk, 2005: 471).

Het programma is succesvol gebleken in het identificeren van een reeks probleempunten. Maar via deze methode zijn de leden er niet in geslaagd algemene principes te ontwikkelen in een akkoord dat een kader schept voor regulering omtrent *e-commerce*. Verschillende vragen blijven, waarover de leden in de toekomst uitsluitel moeten brengen (Weber, 2010: 13; Wunsch-Vincent, 2004: 22-24).

2.2.3. *Onderhandelingen in kader van de periodieke WTO-onderhandelingsrondes*

Met andere woorden, de **reguliere onderhandelingen** over de liberalisering van handel in (digitale) goederen en diensten kunnen ook ingrijpen op de behandeling van *e-commerce*. **Dezelfde twistpunten** blijven evenwel ook hier de debatten domineren. Vooraleer ten gronde over markttoegang onderhandeld kan worden, dient immers eerst de complexe materie van classificering uitgeklaard. Maar dat is geen evidentie, te meer omdat het aspect van classificering ook sterk verbonden is met de patstelling i.v.m. handel en cultuur in de WTO (Wunsch-Vincent, 2004: 147). Bovendien komt de behandeling van convergerende sectoren en digitale producten mogelijk in verschillende onderhandelingen aan bod. Naar alle waarschijnlijkheid zal in dit forum dan ook slechts stap voor stap en op gefragmenteerde wijze een kader voor digitale producten ontwikkeld kunnen worden.

Desalniettemin blijft de **focus** over de relatie tussen WTO-regels en digitale producten **voorlopig bij het GATS-akkoord** liggen. Maar zelfs indien het GATS het voornaamste akkoord blijft aangaande digitale inhoud, stellen er zich nog een aantal probleempunten. De toepassing van het GATS, dat een relatief jong akkoord en *work in progress* is (Sauvé, 2002: 304), brengt immers een resem **complexe en nieuwe vragen** met zich mee die aangepakt moeten worden opdat überhaupt een coherent kader ontwikkeld kan worden voor digitale handel. Naast het vraagstuk over een douanevrij moratorium op elektronische transmissies en hun inhoud, blijven volgende **probleempunten** en resterende vragen ter onderhandeling voorliggen (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 7-10):

1. Toepasbaarheid van de algemene GATS-regels en van specifieke verbintenissen op de elektronische levering van diensten

Vooralsnog is er geen duidelijke overeenkomst onder de WTO-leden dat de WTO-regels ook op elektronische diensten van toepassing zijn. Het WTO-geschillensysteem heeft in de *US-Gambling case* aangegeven dat WTO-regels wel degelijk van toepassing zijn op *e-commerce* en elektronisch geleverde diensten (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 7). Doordat de EU echter geen verbintenissen aangegaan is in de subsector van audiovisuele diensten, zou discriminatorisch beleid omtrent dergelijke elektronisch geleverde diensten nog steeds mogelijk zijn binnen de Unie – althans indien de digitale audiovisuele diensten ook onder de subsector audiovisuele diensten gerekend zouden worden.

2. Classificering van elektronisch verhandelde diensten als modus 1 of modus 2 in GATS

In geval van digitale handel in audiovisuele diensten is het onduidelijk of dergelijke diensten onder modus 1 (*cross-border supply*) dan wel modus 2 (*consumption abroad*) vallen (Roy & Tuthill, 2011: 2). Hoewel de eerder vernoemde *Gambling case* aangeeft dat verbintenissen aangenomen onder modus 1 ook van toepassing zijn op elektronische diensten die de grens overschrijden, is het verschil tussen modus 1 en 2 nergens in de WTO-instellingen uitgeklaard. M.a.w., indien bijvoorbeeld een Belgische consument een audiovisuele dienst toegeleverd krijgt vanop een Amerikaanse website, gaat het dan om een dienst die door de Amerikaanse site over de grens heen wordt aangeleverd (modus 1). Of kan de Belgische consument gezien worden als iemand die (virtueel) naar het buitenland 'reist' om daar de dienst te genieten (modus 2). Misschien gaat het zelfs om een situatie die niet in de GATS-modi te plaatsen valt (zie Baker & Shenk, 2005: 481).

3. Classificering en opname in liberaliseringsschema's van nieuwe diensten die optreden door *e-commerce*

Door technologische ontwikkelingen is de Centrale Product Classificering (CPC) van de VN, die nog steeds gehanteerd wordt als basis voor GATS-onderhandelingen, niet langer aangepast aan de realiteit. Bijgevolg is het onzeker of nieuwe diensten wel onder GATS en de CPC-classificering vallen en op welke wijze. De classificering van digitale videogames is illustratief. Computergames kunnen bv. in groep gespeeld worden via interactieve digitale televisiediensten. In dit geval is het moeilijk een grens te trekken tussen software- en omroepdiensten. Een ander grensgeval is bv. een elektronische programmagids (EPG). Voor de informatietechnologische industrie is een verregaande liberalisering aan de orde. Omroepen daarentegen zijn van oordeel dat via de EPG ook diensten verstrekt worden die een zekere inhoudelijke dimensie hebben.¹² Andere conflicten i.v.m. classificering gaan om nieuwe diensten die via *e-commerce* verstrekt worden. Sommige overheden beschouwen programma's, films of muziek die via het internet geleverd worden als virtuele goederen omdat ze een fysieke tegenhanger kunnen hebben (op CD of DVD). Anderen zijn op hun beurt van oordeel dat met deze argumentatie het toepassingsgebied van GATS oneigenlijk ingeperkt wordt (Graber, 2004: 208-209).

4. Bepalen van *likeness* in functie van de toepassing van het MFN-principe en verbintenissen inzake nationale behandeling

De bepaling van *likeness* tussen elektronisch en niet-elektronisch verhandelde diensten hangt sterk samen met het concept van technologie-neutraliteit. Hierover bestaan echter verschillende perspectieven. Hoewel in de *US-Gambling case* besloten werd dat reeds genomen verbintenissen onder modus 1 ook van toepassing zijn op dienstenhandel via elektronische middelen (tenzij deze optie expliciet uitgesloten werd in een verbintenissenschema), is er geen overeenkomst over de vragen of elektronisch en niet-elektronisch verhandelde diensten gelijkaardig zijn en hoe dit geëvalueerd kan worden (Wunsch-Vincent, 2010: 8-9).

¹² Een hieraan verwante discussie is momenteel aan de orde in Vlaanderen over zgn. comfortdiensten. Dat zijn diensten die kijkers benutten om nieuwe technologieën aan te wenden om bv. televisieprogramma's op te nemen terwijl ze naar een ander programma kijken, of om zelf een pauze in te lassen en nadien verder te kijken. Zodoende kunnen ook reclameblokken overgeslaan worden. De opneemfunctie hoeft daarbij niet enkel via het traditionele televisieplatform te gebeuren, maar kan ook via smartphone of de computer. Volgens de Vlaamse omroepen worden zij hiervoor niet voldoende gecompenseerd door Telenet en Belgacom. Het omroep businessmodel wordt zo bovendien onderuit gehaald. De distributeurs op hun beurt argumenteren dat omroepen met hun vraag de technologische ontwikkeling vertragen, de nieuwe realiteit van hoe consumenten omgaan met media miskennen en de uitdaging om nieuwe manieren te ontwikkelen om inkomsten te vergaren uit de weg gaan (Donders & Evens, 2010: xxx)

5. Hoe kunnen specifieke artikels toegepast worden op *e-commerce*?

Zo moet Art. VI GATS over *Domestic Regulation* in het GATS zelf nog ingevuld worden. Hoewel het artikel, eens het in werking treedt, van toepassing zal zijn op *e-commerce*, is de wijze waarop onzeker. Zo wenst onder meer de EU specifieke disciplines voor elektronische handel op te nemen, waarin ruimte is voor regulatorische restricties in functie van bv. consumentenbescherming en privacy. Andere partijen op hun beurt achten het onnodig een verder onderscheid in te voeren omdat dit enkel bijkomende restrictieve regulering zou legitimeren. M.b.t. Art. XIV GATS, dat in algemene uitzonderingen voorziet, zijn nog verschillende vragen. Laat het artikel de leden toe maatregelen te nemen om online inhoud te reguleren ter bescherming van privacy, fraude of de publieke moraal. En is het artikel voldoende flexibel om toe te passen in de nieuwe digitale omgeving (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 9-10)?

6. Classificering van digitale producten

“The lack of a decision on the correct classification of digital products has been the hottest ‘potato’ in the ongoing Work Programme, stalling progress on other matters. WTO Members cannot agree on whether digital products traded electronically are goods governed by GATT, services governed by GATS or some unique category deserving its own set of trade rules. If GATS commitments are pertinent, it also remains to be decided which specific GATS commitments apply (those on audiovisual, telecommunication or computer services?)” (Wunsch-Vincent, 2008: 502-503).

Waar het onderscheid tussen het goederen- en dienstenkarakter ligt, en hoe bijgevolg audiovisuele producten worden geclassificeerd, blijven voorsnog onbeantwoorde vragen. Hoewel reeds sinds eind jaren '90 gedebateerd wordt binnen het werkprogramma over *e-commerce*, is specifiek voor wat betreft de classificering van digitale producten nauwelijks vooruitgang geboekt.¹³ De classificering van nieuwe, digitale, cultuur- en mediaproducten is nochtans van fundamenteel belang omdat het in grote mate mee bepaalt welke regels van toepassing (zullen) zijn en hoeveel speling de WTO-leden hebben om een autonoom cultuurbeleid te voeren.

¹³ Zoals eerder al aangegeven wordt er wel informeel afgesproken geen tarieven te heffen op elektronische transmissies (o.a. audiovisuele). Deze afspraak is evenwel vanuit een liberaliseringsperspectief problematisch, daar het zogenaamde moratorium slechts tijdelijk en niet bindend is. Bovendien is de effectiviteit beperkt omdat tarieven aan de grens zelden op diensten van toepassing zijn. Indien een lid voor audiovisuele diensten geen verbintenissen genomen heeft – wat in de audiovisuele sector door vele Leden is gedaan -, blijft het vrij om discriminatorische interne regulering en belastingen op te leggen (Voon, 2007b: 9-10).

3. CLASSIFICERING VAN DIGITALE PRODUCTEN

3.1. **Problematische classificering als rode draad in de geschiedenis van het audiovisuele dossier**

Dit is **geen nieuwe materie**. Reeds bij de eerste onderhandelingen na WO II zijn er grondige meningsverschillen tussen de GATT-partijen over de behandeling van films in het nieuwe akkoord. Met de opkomst van televisie wordt de problematiek zelfs expliciet aangekaart door de VS die een GATT-behandeling vooropstellen voor de handel in televisieprogramma's:

"A whole new field of commerce has come into being since the General Agreement was drafted and it is growing rapidly. It cannot be contended that the GATT is inapplicable to a new product simply because it is new. True, we are dealing with a product which is important not only commercially but culturally and as an informational link between friendly countries. But surely that does not disqualify it for GATT consideration. The CONTRACTING PARTIES must show themselves capable of dealing with a matter of such importance" (GATT, 1961: 3).

Als antwoord op de vraag van de VS wordt een werkgroep opgericht die gericht is op het onderzoeken van de relatie tussen bestaande GATT-voorzieningen en –maatregelen betreffende de internationale handel in televisieprogramma's. De overige handelspartners plaatsen evenwel meteen een aantal bedenkingen tegenover de Amerikaanse redenering. De Franse delegatie stelt, ten eerste, dat televisie de vergelijking met een fysiek goed niet kan doorstaan. Voor Frankrijk is televisie een dienst. Ten tweede zijn verschillende partijen van oordeel dat de technologieën die televisie ondersteunen op razendsnelle manier evolueren dat definitieve akkoorden zoals de VS voorstelt prematuur zijn. Verdere bedenken- en onderzoekstijd is gewenst. De Franse argumentatie overtuigt de meeste leden en besloten wordt de verdere onderhandeling naar een later tijdstip uit te stellen (GATT, 1962: 8). Ook op latere tijdstippen – met name in 1964 en ook in de Tokyo ronde - zal de VS het issue ten berde brengen. Telkens zullen de leden evenwel de motivaties van weleer herhalen en de onderhandeling van de kwestie uitstellen (Graber, 2003: 127-128; Gualtieri, 2002: 107; Bernier, 2005: 748).

Digitalisering en convergentie nopen opnieuw tot een evaluatie van de geschiktheid van het WTO-kader voor cultuur- en mediaproducten. Naast de mogelijkheid van digitale producten is echter ook de WTO uitgebreid met nieuwe akkoorden en regels die raakpunten hebben met de audiovisuele sector. Vragen over een adequate classificering keren dus terug, weliswaar in een andere context. Een veel groter aantal handelspartners (van verschillende grootte en sterkte en met een verschillende culturele achtergrond) buigen zich over beleid dat een groeiende en toenemend

complexe mediasector moet omkaderen. Bovendien is de actieradius van de WTO en de verschillende akkoorden die ze beheert uitgebreid tegenover vroegere onderhandelingen over film en televisie.

Het classificeringsdebat kenmerkt zich bijgevolg door een vrij grote technische complexiteit. Hoewel de audiovisuele sector in het huidige kader grotendeels ingeschreven in het GATS-akkoord is, is inzake digitale culturele en mediaproducten de toepassing van GATS of GATT nog geen uitgemaakte zaak (§3.2.). Bovendien blijft de GATS-classificering voor problemen zorgen in een digitale omgeving. En ook over de subsector van de audiovisuele diensten wordt de huidige classificering in vraag gesteld (§3.3.).

3.2. Goederen of diensten?

De eerste discussie in dit verband is alweer niet nieuw – de toepassing van het GATT op cultuur en media is reeds lang een wens van de VS -, maar steekt sterk de kop op in het geval van digitale cultuur- en mediaproducten en elektronische handel.

Audiovisuele producten incorporeren zowel elementen van goederen als van diensten. Het 'product' film kan bekeken worden als de resultante van een reeks diensten (scenario schrijven, productie, distributie, vertoning, ...). Maar het heeft vaak ook een fysieke vorm (bv. een DVD) die je in de winkel kan aankopen. Ten gevolge technologische ontwikkelingen kunnen audiovisuele producten echter ook gedistribueerd worden tot de consument zonder enige tastbare vorm van het product (Voon, 2007b: 6-8). Omwille van zowel historische als economisch-strategische redenen staan de VS en de EU lijnrecht tegenover elkaar aangaande de classificering van mediaproducten (Smith & Woods, 2005: 22-23). De classificering van digitale producten als goederen of diensten heeft immers zeer verschillende consequenties, zoals aangegeven wordt in volgende tabel (Wunsch-Vincent, 2004: 148).

Figuur 1: Vergelijking centrale principes en voorzieningen in GATT en GATS

Bron: Wunsch-Vincent (2004: 148)

	<i>GATT; (1948 and 1995: 55 years)</i> <i>Many GATT rules are well-developed.</i>	<i>GATS, 1995 (8 years)</i> <i>Many GATS rules are untested or incomplete</i>
National Treatment Principle	Governed by general obligation for domestic measures with no exceptions for any Member. ⁴⁹⁸	Governed by specific commitments made by each Member.
Most-favored-nation status	Exemptions granted under limited special circumstances (preferential trade agreements, developing countries, etc.)	Time bound country-specific exemptions from MFN permitted.
Customs duties	Allowed where members have not bound customs duties at zero, which is the case for Members of the ITA.	Permitted theoretically, because GATS does not specifically address custom duties. Members with unlimited national treatment commitments, however, cannot impose duties.
Quotas	Permitted only in emergency safeguard situations.	Permitted for Members with no, or limited, market access commitments.
Transparency	GATT obligation reinforced by GATT agreements, such as the TBT.	GATS obligation less strict than GATT (no consultation requirements, etc.)
Regulatory discipline	Exists for technical standards and sanitary and phytosanitary measures to impede unnecessary trade-restricting regulations and to encourage the use of international standards.	Exists only as an incomplete regulatory discipline and a mandate to develop such a discipline exists (GATS Art. VI:4).
Preferential treatment for developing countries	Special conditions for developing countries exist.	Special conditions less far-reaching than under GATT. ⁴⁹⁹
Subsidies rules	Yes.	No.
Anti-dumping rules	Yes.	No.
Emergency safeguard rules	Yes.	No.
Rules of origin	Yes.	No.
Trade-related investments rules	Yes.	No, but market access for physical establishments (investment) is covered by specific commitments under GATS mode 3.
Access for natural persons	No.	Yes under GATS mode 4.
Applicability of TRIPS provisions	Yes.	Yes

Het **GATT legt een meer stringent liberalisingskader op dan het GATS**. In het GATS moeten nog verschillende onderdelen onderhandeld worden (bv. regels i.v.m. subsidies). Bovendien konden de leden door MFN exempties en de praktijk van verbintenissen (inzake markttoegang en nationale behandeling) te nemen via de positieve lijst benadering¹⁴ (Formentini & Iapadre, 2007: 16-17) bewegingsvrijheid inbouwen om gevoelige sectoren niet aan de liberaliseringsdynamiek te onderwerpen (zie ook Loisen & Pauwels, 2008; Loisen, 2009: 12 e.v.).

14 In geval van een *positive list* benadering wordt enkel liberalisering onderschreven door expliciete opname van de dienst in het verbintenissschema. Bij een *negative list* benadering aanvaardt in principe elk lid van het dienstenakkoord de liberalisering van de diensten in kwestie. Indien Leden voor een welbepaalde dienst of sector de liberalisering aan voorwaarden onderhevig wil maken of wenst uit te sluiten, dient dit expliciet opgenomen te worden in het liberaliseringsschema.

De WTO-leden slagen er niet in een overeenkomst te vinden over het classificeren van digitale producten als goederen (wat de GATT-toepassing impliceert) dan wel diensten (die onder GATS vallen), of nog een andere (te ontwikkelen) set van regels die specifiek van toepassing zou zijn op digitaal verhandelde producten. Met name de verschillende posities van de EU en de VS ten aanzien van het audiovisuele dossier zijn hiervoor verantwoordelijk. Volgens de eerste partij zijn alle digitale media een elektronische toelevering van een reeks diensten waarop het GATS-akkoord van toepassing is. Meer bepaald betreft het audiovisuele diensten waarvoor een grote flexibiliteit is bewerkstelligd door landen die hun sector ten dele wensen af te schermen. De VS daarentegen is voorstander van een volledige liberalisering en is daarom voorstander om digitale media in het kader van het GATT te behandelen. Door deze uiteenlopende en zelfs **tegengestelde posities van de grote machtsblokken in de WTO** blijft de behandeling van digitale handel uiterst onzeker.¹⁵ Oplossingen om een brug te slaan tussen de verschillende posities zijn in de huidige context onwaarschijnlijk (Burri-Nenova, 2008: 30).

Een aantal elementen wijzen er op dat vooralsnog het **GATS het voornaamste forum** blijft voor het omkaderen van de liberalisering van audiovisuele handel – ook digitaal. De sector wordt doorgaans binnen het GATS geplaatst onder de subsector van audiovisuele diensten. Elektronisch geleverde producten worden door de meeste partijen bovendien als diensten beschouwd, wat betekent dat de meeste WTO-leden zich achter de Europese positie scharen. Maar dat betekent niet per se dat deze classificering vastligt. Sterke handelspartijen zoals de VS en Japan verkiezen in het vraagstuk over goederen dan wel diensten de meest ‘liberaliserende’ classificering en dus een goederenclassificering. Bovendien kon in het begin van vorig decennium in toenemende mate vastgesteld worden dat verschillende partijen een tussenweg bepleiten die zo min mogelijk handelsrestrictief zou zijn. De vraag blijft dan echter nog welke regels van toepassing zouden zijn, met name ook voor de politiek uiterst gevoelige audiovisuele producten (zie WTO, 2001; WTO, 2002, Baker & Shenk, 2005: 472-476).

Met andere woorden: hoewel intuïtief het GATS-akkoord het voornaamste WTO-akkoord lijkt te blijven voor elektronisch verhandelde producten, inclusief audiovisuele, blijft **onzekerheid en onduidelijkheid** troef. Te meer daar in de huidige context van de

15 In de WTO-jurisprudentie is weliswaar verduidelijkt dat overlap tussen GATT en GATS kan optreden en dat één akkoord geen voorrang heeft op een ander. Hoe in dit geval vastgesteld zou worden welk akkoord aansluit op digitale audiovisuele producten is niet duidelijk. In de WTO-akkoorden is, in tegenstelling tot de relatie tussen GATT en andere multilaterale akkoorden over goederen, geen interpretatieve nota voorradig over de relatie GATT-GATS (Voon, 2007a: 71).

WTO-onderhandelingen dit topic geen voorname plaats inneemt op de onderhandelingsagenda.

"It is not possible to conclude that the classification issue has been resolved even though the United States is now negotiating concessions in the sector within the GATS framework. This is because the center of the debate has not shifted due to public concessions on the issue by the United States, but more as a result of a change in emphasis within the Doha negotiations. Disagreements could therefore re-occur during the course of the GATS negotiations" (Smith & Woods, 2005: 24).

3.3. Welke soort diensten?

Zelfs **indien** overeen gekomen kan worden dat **GATS van toepassing is, blijft de vraag onder welke subsector** digitale producten dan vallen. Voor de verschillende subsectoren hebben de WTO-leden immers verschillende verbintenissen aangenomen. Naast de audiovisuele diensten komen door convergentie ook andere vormen van diensten in het vizier - zoals bv. met het voorbeeld van online games geïllustreerd kan worden. Met name computerdiensten, telecommunicatiediensten en entertainmentdiensten lijken relevant (Roy & Tuthill, 2011: 4).

- De subsector van **computerdiensten** valt onder businessdiensten, wat een sector is die een relatief hoog niveau van liberaliseringsverbintenissen kent. De EU, de VS en de meeste andere geïndustrialiseerde landen hebben volledige verbintenissen genomen in de subsector. Bovendien zijn geen inperkingen op de principes van markttoegang of nationale behandeling ingeschreven, noch zijn er MFN exempties opgelijst. Het is echter twijfelachtig of digitale entertainmentproducten binnen de subsector zouden vallen. Wanneer verbintenissen genomen werden voor de subsector werd geen link gelegd naar inhoudsproducten zoals bv. online entertainmentgames. Bovendien zorgt convergentie tussen computer, telecommunicatie en audiovisuele diensten voor een gebrek aan duidelijkheid over de reikwijdte van bestaande verbintenissen onder computerdiensten. De toepassing van regels en verbintenissen in deze subsector is bijgevolg weinig waarschijnlijk en alleszins afhankelijk van een onderhandelde verduidelijking door de leden.
- Voor wat betreft een classificering onder **telecommunicatiediensten** met toegevoegde waarde (*value added*) kan worden opgemerkt dat het aantal verbintenissen eveneens hoog is. Binnen deze subsector zijn er twee onderverdelingen die belangrijk kunnen zijn voor elektronisch geleverde digitale producten: (i) online informatie en/of dataverwerking; en (ii) online informatie en database opvraging. De

VS heeft voor beide volledige verbintenissen genomen. De EU enkel voor de laatste subcategorie.

- Een andere optie om digitale producten te classificeren, is ze onder te brengen in de subsector van **entertainmentdiensten**. Hier zijn de verbintenissen evenwel bijzonder beperkt. Hoewel de VS volledige verbintenissen aangegaan is, hebben de EU (uitgezonderd een aantal Lidstaten) en de meeste andere WTO-leden geen enkel engagement aangegaan. Ook hier is de relevantie van de categorie voor digitaal geleverde producten een twistpunt (Steiner, 2009: 6-10).

Opnieuw zorgt de onduidelijkheid inzake classificering en een **gebrek aan overeenkomst** onder de partijen om hierrond vooruitgang te boeken ervoor dat vooralsnog het zwaartepunt in het debat over digitale audiovisuele producten bij de subsector van de audiovisuele diensten blijft liggen.

De classificering die nu geldig is voor audiovisuele diensten – die vooralsnog de kern uitmaken van het audiovisuele dossier - is weergegeven in figuur 2. De audiovisuele dienstensector ressorteert volgens de sectorale classificeringslijst voor diensten onder de sector communicatiediensten. De subsector wordt verder onderverdeeld in zes onderdelen of subcategorieën waarin liberaliseringsverbintenissen kunnen genomen worden.

Figuur 2: Huidige classificering van audiovisuele diensten

Bron: Mukherjee et al. (2007: 4)

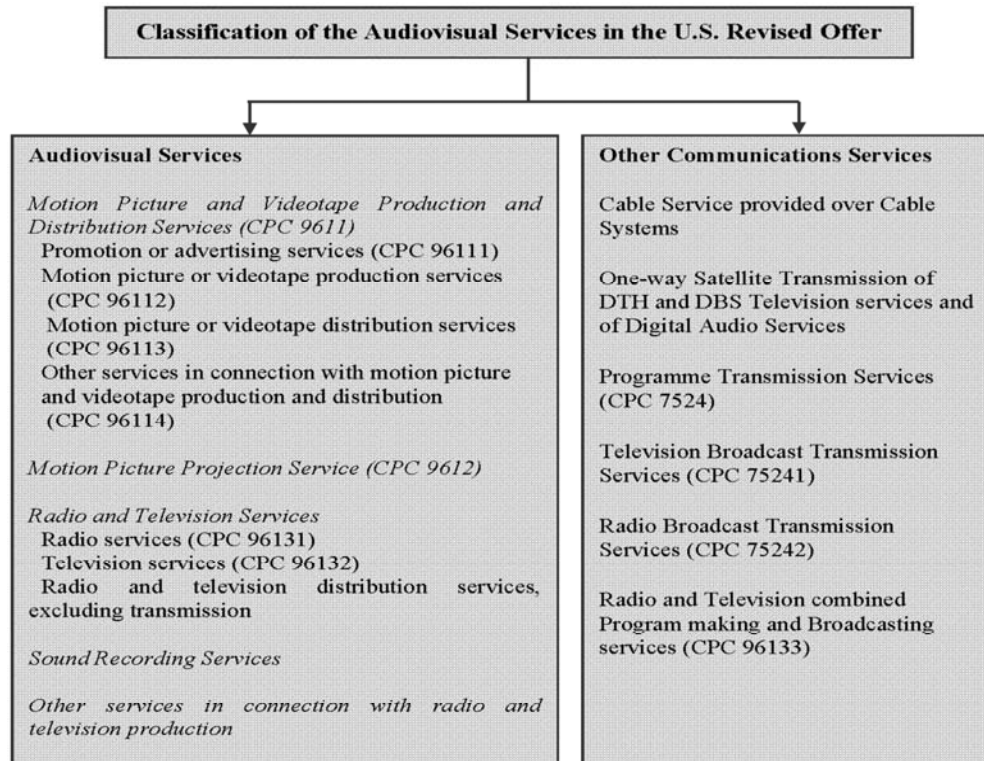
1. Motion Picture and Videotape Production and Distribution services (CPC 9611)	Promotion or advertising services (CPC 96111)
	Motion picture or videotape production services (CPC 96112)
	Motion picture or videotape distribution services (CPC 96113)
	Other services in connection with motion picture and videotape production and distribution (CPC 96114)
2. Motion Picture Projection Service (CPC 9612)	Motion picture projection services (CPC 96121)
	Videotape projection services (CPC 96122)
3. Radio and Television Services (CPC 9613)	Radio services (CPC 96131)
	Television services (CPC 96132)
	Combined programme making and broadcasting services (CPC 96133)
4. Radio and Television Transmission Services (CPC 7524)	Television broadcast transmission services (CPC 75241)
	Radio broadcast transmission services (CPC 75242)
5. Sound Recording (CPC not applicable)	
6. Other (No CPC category specified, but could cover, for example, the contents of multimedia products)	

Naast de onduidelijkheid over classificering van audiovisuele producten als goederen dan wel diensten, is ten gevolge convergentie ook binnen het dienstenkader zelf **dissensus over de plaats van audiovisuele diensten**. Dat blijkt reeds wanneer we de actuele classificering (zie figuur 2) bekijken. Voor wat betreft de subcategorieën onder 'radio en televisie transmissiediensten', is het vaak moeilijk precies vast te stellen waar de grens ligt met diensten die onder de subsector telecommunicatiediensten vallen. Omroep via satelliet wordt bijvoorbeeld doorgaans onder de audiovisuele sector geplaatst. Kabeltelevisietransmissie zou dan weer onder de telecomsector kunnen vallen. De huidige classificering neemt bovendien geen diensten op als *direct-to-home* satellietdiensten of diensten die gerelateerd zijn aan de vertoning van films in zalen. Ook diensten die gekoppeld zijn aan de uitbating van die zalen of de nieuwe internetdiensten zoals *online trading* en *e-commerce* kunnen in de huidige classificering moeilijk geplaatst worden.

Volgens de achtergrondnota van het WTO-secretariaat over audiovisuele diensten geldt weliswaar dat *"as a general rule of thumb, however, it has become accepted that commitments involving programming content are classified under audiovisual services, while those purely involving the transmission of information are classified under telecommunications"* (WTO, 1998: 2). Of dit onderscheid in een convergerende mediasector aan te houden is, is evenwel twijfelachtig. De verduidelijking van het WTO-secretariaat is bovendien **verouderd**. Alleszins staan **niet alle WTO-leden achter de huidige classificering** van audiovisuele diensten. De meeste leden gebruiken ze wel, maar sommigen hanteren eigen definities om verbintenissen op te lijsten. De VS stelt in dit verband een veel bredere dekking van audiovisuele diensten voor (Mukherjee et al., 2007: 5), hoewel er in de WTO geen formele voorstellen ingediend zijn om audiovisuele diensten anders te classificeren (Roy & Tuthill, 2011: 8). In dit voorstel uit 2005 worden audiovisuele diensten opgedeeld in een kerncategorie 'audiovisuele diensten' en een categorie 'overige communicatiediensten'. In die laatste zijn audiovisuele diensten opgenomen die linken hebben met telecomdiensten (zie figuur 3).

Figuur 3: VS-voorstel voor herclassificering audiovisuele diensten

Bron: Mukherjee et al. (2007: 6)

In drie subsectoren - Speelfilm en videotape productie en distributiediensten; Speelfilmprojectiediensten; Geluidsoptnamen – zou niets veranderen. De categorie ‘Overige’ wordt uitgebreid met ‘Programmatransmissiediensten’ – in de courante classificering de vierde subsector - waaronder radio en televisietransmissie valt. De categorie voor radio en televisiediensten, ten slotte, blijft ook onder de kern van audiovisuele diensten, uitgezonderd CPC 96133 dat naar de categorie overgeheveld wordt die meer aansluiting zou vinden bij telecommunicatiediensten.

Welke implicaties deze classificering zou kunnen hebben is vooralsnog onduidelijk. Enerzijds kan gesteld dat mogelijk duidelijker diensten i.v.m. *content* gescheiden worden van elektronische transportdiensten, een onderscheid dat op het eerste gezicht ook de Europese Unie in haar verbintenisschema specificeert.¹⁶

¹⁶ "Telecommunications services are the transport of electro-magnetic signals – sound, data, image and any combinations thereof, excluding broadcasting. ['Broadcasting' wordt gedefinieerd als 'the uninterrupted chain of transmission required for the distribution of tv and radio programme signals to the general public, but does not cover contribution links between operators', JL]. Therefore, commitments in this schedule do not cover the economic activity consisting of content provision, which require telecommunications services for its transport. The provision of that content, transported via a telecommunications service, is subject to the specific

Deze differentiatie neemt anderzijds niet alle complexiteit van convergerende sectoren weg. Het blijft bijvoorbeeld moeilijk om het aanbieden van televisie- of radioprogramma's via het internet duidelijk binnen één categorie onder te brengen. Deze leveringswijze is immers niet lineair (*een uninterrupted chain of transmission*), waardoor het niet onder de specificatie van 'broadcasting' valt. Ook communicatie via kabel kan gezien worden als een telecommunicatiedienst daar het correspondeert met de transmissie van elektromagnetische signalen. Gegeven de positie van de VS en de verwachting dat convergentie aangewend zou worden om de audiovisuele sector verder te liberaliseren, expliciteren de Europese Gemeenschappen via het 'tube-tandpasta principe' - een onderscheid tussen inhoud (tandpasta) en kanaal waarover de inhoud stroomt (de tube) - dat voor hen inzake distributie van televisie- en radioprogramma's de telecommunicatieverbintenissen niet gelden. De **verwarring** blijft echter groot en een **onderhandelde verheldering zou welkom** zijn (Luff, 2004: 37-38). Nieuwe versies van de CPC-classificering zouden alvast een basis kunnen voorzien voor dergelijke discussie die bovendien rekening zou moeten houden met de nood aan flexibiliteit omdat de technologische ontwikkeling niet stil zal komen te staan (Roy & Tuthill, 2011: 11-12).

3.4. Onzekere context voor vorderingen in het classificeringsdebat

Wanneer audiovisuele producten online verhandeld worden kan aldus enkel besloten worden dat welke WTO-regels van toepassing zijn onderhandelingsmaterie vormt voor de leden (Smith & Woods, 2005: 24). De huidige context laat vermoeden dat deze materie momenteel **geen hoge plaats** inneemt **op de onderhandelingsagenda**. In de Doharonde blijken een reeks van fundamenteel verschillende perspectieven over handel, alsook wijzigingen in de machtsbalans, de afsluiting van de onderhandelingen keer op keer te verlaten.

Belangrijk in deze context, omdat het indirect kan inspelen op boven beschreven discussies en pijnpunten, betreft de **plaats van de WTO in het internationale bestel** zelf. Cultuur is immers één van de complexe '*trade and issues*' (zoals ook nog handel en arbeid, handel en leefmilieu, handel en intellectueel eigendom, enz.) (Dunoff, 1999: 739-745) die centraal staan in fundamentele debatten over de integratie van niet-economische waarden in het handelssysteem (Abbott, 2000; Howse & Nicolaidis, 2003;

commitments undertaken by the European Communities and their Member States in other relevant sectors" (European Communities, 1997).

Pauwelyn, 2008) en de verhouding tussen internationale instellingen (bv. WTO-ILO voor handel en arbeid of WTO-UNESCO inzake handel en cultuur). Hoewel in dit rapport niet diep ingegaan kan worden op dit debat, geeft het weer dat het vraagstuk over classificering ook af kan hangen van dergelijke indirecte debatten en onderhandelingen.

Daarnaast illustreert het hoezeer het **classificeringsdebat in hoofdzaak een politieke onderhandeling** is en op een secundair niveau stoelt op een traditioneel economische en logische rationale. Beide kampen (de VS en de EU) hebben in dit laatste geval ten dele een punt. Mediaproducten kunnen zowel niet tastbaar gedistribueerd en tot diensten gerekend worden, als dat ze fysiek vastgelegd kunnen worden op een materiële drager. Het dispuut blijft evenwel of de duale aard en inhoud van mediaproducten best vanuit neoklassiek economisch oogpunt benaderd kunnen worden. Dat zou in de WTO een GATT-toepassing impliceren. Of dat de bijdrage aan immateriële waarden centraal moet staan. Hiervoor is binnen de WTO vooralsnog eerder het GATS geschikt, hoewel ook stemmen opgaan om beleid aangaande dergelijke producten buiten de WTO verder vorm te geven (Smith & Woods, 2005: 56-57).

4. ONTWIKKELINGEN OP NIET-MULTILATERAAL NIVEAU

Wijzigingen kunnen optreden wanneer opnieuw onderhandeld wordt over *e-commerce* en digitale handel. In de verschillende onderhandelingsvoorstellen van de WTO-leden werd bovendien verwezen naar het internet als een potentieel instrument om de handel in diensten uit te breiden. Maar concrete initiatieven om bv. dezelfde verbintenissen aan te gaan betreffende modus 1 en 2 in dienstenhandel blijven uit. Bovendien is sinds 2005 nauwelijks nog verdere vooruitgang geboekt, o.a. omwille van de bredere problemen waarmee het multilaterale handelssysteem kampt (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 12-13).

Wijzigingen zijn echter wel te noteren op het niet-multilaterale niveau. In de steeds toenemende **preferentiële handelsakkoorden** die bilateraal tussen landen afgesloten worden, nemen *e-commerce* en digitale handel bovendien een belangrijke plaats in. Deze preferentiële handelsakkoorden dienen als **laboratorium voor nieuwe handelsregels**. **Twee verschillende modellen**, het VS- en het EU-model, voor het liberaliseringsproces van dit handelsdomein tekenen zich af en treden met elkaar in competitie. Desalniettemin zijn er ook een aantal convergerende elementen vast te stellen (zie figuur 4 voor een overzicht van de kenmerken van beide modellen).

Figuur 4: VS- en EU-model voor liberalisering van digitale handel

Bron: Wunsch-Vincent & Hold (2011: 16)

	US model	EU model
E-commerce	<p>Fully-fledged e-commerce chapter sitting between goods and services</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Formulation of relevant digital trade definitions 2. Recognition of applicability of WTO rules to e-commerce 3. Recognition of applicability of trade rules to electronic supply of services 4. Establishment of clear/applicable duty-free moratorium 5. Non-discriminatory treatment for digital products 6. MFN obligation for digital products. But limitations of the services chapter override the E-commerce Chapters 	<p>No e-commerce chapter</p> <p>E-commerce increasingly dealt with in 'Trade in Services' chapter with following rules</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Recognition of applicability of WTO rules to e-commerce 2. Recognition of applicability of trade rules to electronic supply of services (not always) 3. Establishment of clear/applicable duty-free moratorium
Services	<p>Chapter on Cross-border Trade in Services: negative list approach. But sometimes</p>	<p>Initially chapter on Services operating by positive list approach.</p>

	significant limitations making redundant the services provisions as well as the ecommerce provisions	Recently negative list approach for a cross-border supply of services sub-chapter with a priori sectoral exclusions such as audiovisual services.
Deep digital trade rules	Deep regulatory digital trade rules Dispute settlement provisions do apply in some US PTAs (e.g. US-Australia, US-Korea)	Initially only general cooperation pledges on e-commerce and information technology. More recently increasing specificity in areas where cooperation should be prioritized with respect to deep digital trade rules (electronic signatures, liability of internet service providers, etc.). Dispute settlement provisions do not apply
TRIPS	Trips-plus provisions on digital trade-related matters	Initially no TRIPS plus provisions Increasingly Trips-plus provisions on digital trade-related matters

4.1. Het VS-model

Het VS-model voor de behandeling van *e-commerce* en digitale producten kadert in de algemene strategie om vooruitgang te boeken in onder meer het audiovisuele dossier dat sinds de Uruguayronde volledig geblokkeerd lijkt (zie Loisen, 2010a: 18-20 voor een uitvoeriger bespreking). Drie elementen staan centraal in deze strategie (Bernier, 2004).

- Ten eerste worden in deze niet-multilaterale akkoorden verbintenissen genomen door middel van een negatieve lijst benadering.
- Ten tweede kan m.b.t. de Amerikaanse strategie in haar niet-multilaterale akkoorden vastgesteld worden dat inzake traditionele ondersteuning voor de audiovisuele sector (bv. via subsidie) een gemilderde positie ingenomen wordt.
- Ten slotte is het evenwel cruciaal dat de VS met aandrang aanstuurt op het vrij houden van toekomstige regulering, met name ten aanzien van digitaal geleverde inhoud.

De VS stelt in haar preferentiële handelsakkoorden een consistent en vrij duidelijk model voorop. Doorgaans is dit **model ook getransfereerd naar bilaterale akkoorden** tussen handelspartners die eerder een akkoord met de VS sloten (bv. de vrijhandelsakkoorden tussen Singapore en Australië of tussen Chili en Australië) of akkoorden waarvan één van de partijen eerder met de VS bilaterale onderhandelingen gevoerd heeft (bv. Thailand-Australië of India-Singapore). In sommige gevallen is het model ook aangewend in akkoorden tussen handelspartners die niet eerder een bilateraal akkoord met de VS hebben gesloten (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 15).

In de akkoorden die dit model volgen is, sinds 2003 met het afsluiten van een akkoord tussen de VS en Singapore, expliciet een **hoofdstuk over e-commerce** opgenomen. In andere akkoorden wordt dit ook gedaan - naast de akkoorden waarvan de VS een deelgenoot is, de akkoorden met als partners Singapore - Australië, Thailand - Australië, Thailand - Nieuws-Zeeland, Nieuw-Zeeland - Singapore, India - Singapore, Japan - Singapore, Zuid-Korea - Singapore. Hoewel geen expliciete beslissing genomen wordt inzake het complexe classificeringsdebat, wordt wel ten aanzien van andere probleempunten in de WTO vooruitgang geboekt (zie §2.2.3.).

Ten eerste erkennen de partners de toepassing van WTO-regels op *e-commerce*. Ten tweede wordt geconfirmeerd dat handelsregels van toepassing zijn op de elektronische toelevering van diensten. Ten derde wordt het moratorium voor douanevrije tarieven bevestigd. En ten slotte wordt de toepassing van de principes van nationale behandeling en MFN op digitale producten ingeschreven. Aldus wil de VS voor digitaal geleverde inhoud de principes van MFN, nationale behandeling en markttoegang toepassen. Doordat culturele goederen en diensten in toenemende mate digitaal toegeleverd en verhandeld worden, zou dit aldus betekenen dat toekomstige regulering vanuit culturele diversiteitsoverwegingen ingekrimpt of zelfs uitgesloten wordt (Weber, 2010: 14; Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 19-20):

*“the U.S. – increasingly displaying an understanding of the value of cultural diversity – will not be asking their trade partners to eliminate most of their financial support schemes (like subsidies) that usually violate the national treatment principle. Whenever possible the U.S. is requesting commitments on many new electronically delivered audiovisual services that are very different from traditional broadcasting (video on demand, etc.). Although the requests look innocent as compared to requests for full market access that was asked for during the Uruguay Round, **there is a catch to these U.S. requests**. As contemporary audiovisual regulations usually do not already address new digital content delivery services, a ‘freezing’ of all existing regulations basically has the effect of limiting changes in existing discriminatory audiovisual regulations (except of course a reduction in their discriminatory scope) and of limiting the creation of future discriminatory regulations that policy-makers feel may be necessary in the online and non-broadcasting environment”* (Wunsch-Vincent, 2003: 15-16 – eigen nadruk, JL).

De VS kunnen aldus gebruik maken van de asymmetrische machtsbalans die dergelijke bilaterale akkoorden schraagt om haar doelstellingen stap voor stap of onderhandeling na onderhandeling te realiseren. Bovendien verhoogt het de druk in de WTO doordat een steeds groter aantal landen (bilateraal weliswaar) meestappen in het liberaliseringstraject dat de VS vooropstelt. Voorts heeft de negatieve lijst benadering om verbintenissen op te nemen als gevolg dat verouderde classificeringsschema's en de problemen die daarmee gepaard gaan uit de weg gegaan worden en niet onnodig de toepasbaarheid van verbintenissen aangaande bestaande en toekomstig digitaal

geleverde diensten ingeperkt worden. D.w.z. dat in tegenstelling tot het GATS waar via positieve lijsten gewerkt wordt, de partijen zich automatisch voor alle dienstensectoren tot liberalisering verbinden, tenzij expliciet uitzonderingen ingeschreven en gemotiveerd worden. Dat **verhoogt de druk op landen die protectionistische elementen in het akkoord wensen op te nemen**. Die druk wordt bovendien nog verhoogd door de asymmetrische (machts)relatie tussen de VS en de landen waarmee ze een bilateraal vrijhandelsakkoord sluit (Bernier, 2004: 3-4; Formentini & Iapadre, 2007; 16-17).

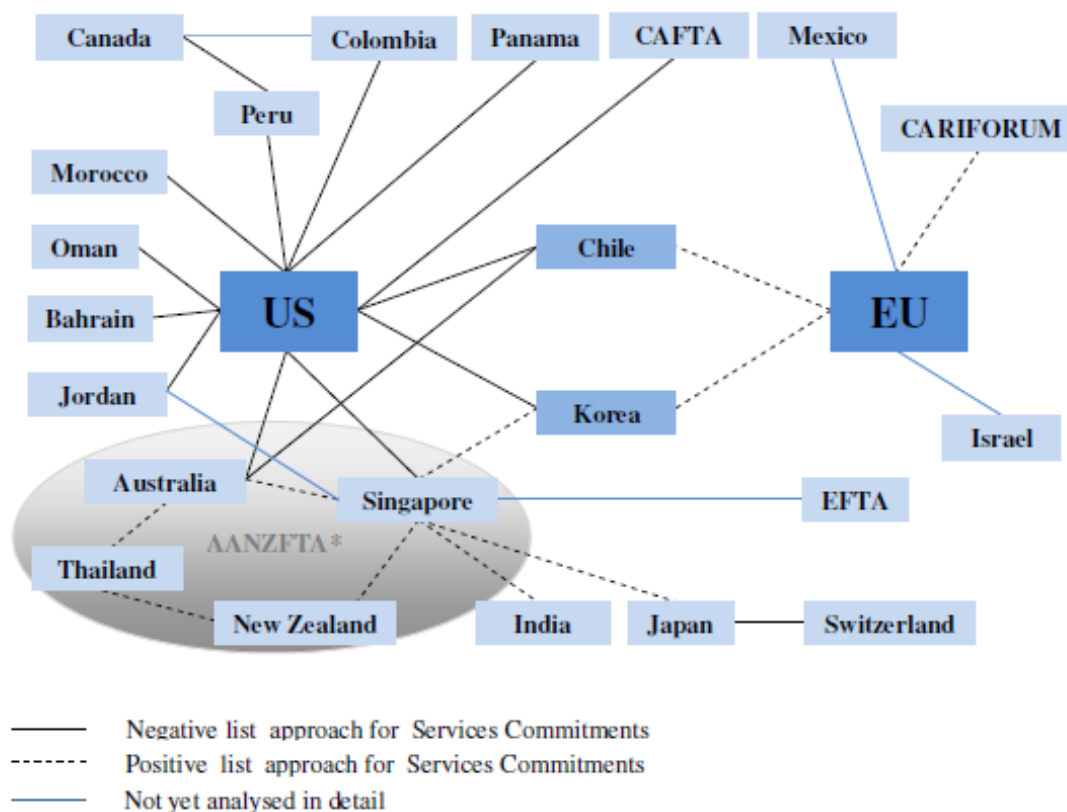
Deze praktijk creëert alvast de **perceptie van een 'GATS-plus' liberalisering**. Meteen moet echter toegevoegd dat in sommige sectoren verschillende niet-conforme maatregelen gespecificeerd worden (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 24). De reikwijdte van de hoofdstukken over *e-commerce* moet bijgevolg ook niet overschat worden: *"all in all, the E-Commerce Chapters which mainly deal with digital products seem to be a second-best solution which must be viewed in the context of the lack of a classification decision as regards digital products"* (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 23). Alleszins zijn in verschillende preferentiële handelsakkoorden ook nog uitzonderingen opgenomen die relevant zijn voor het audiovisuele dossier – zelfs in de akkoorden waarvan de VS een deelgenoot is. Zo wordt in verschillende *e-commerce* hoofdstukken aangegeven dat het de leden niet ervan weerhoudt om maatregelen te treffen of te consolideren in de audiovisuele en omroepsectoren, noch dat het non-discriminatie artikel van toepassing is op maatregelen betreffende de elektronische transmissie van zogenaamde lineaire traditionele omroepdiensten. In het akkoord tussen de VS en Australië wordt zelfs gestipuleerd dat het hoofdstuk over *e-commerce* de partijen niet ervan weerhoudt nieuwe of bestaande maatregelen te treffen in de audiovisuele en omroepsectoren (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 23). Aldus is de **verschuiving tegenover de GATS-praktijk en positieve lijst benadering niet zo groot**: *"In general, however, the consensus is that PTAs have not very much furthered service trade rules beyond the GATS"* (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 24).

Belangrijk is evenwel dat de VS met haar benadering mee de agenda bepaalt van bilaterale onderhandelingen met en tussen andere landen. Ze slaagt er bovendien in zoveel mogelijk toekomstige regulering over digitale handel vrij te houden en plaatst de toepassing van liberaliseringsondersteunende principes en mechanismen voorop. Op die wijze versterkt ze haar positie en mogelijk het aantal medestanders wanneer opnieuw ten gronde over digitale handel en *e-commerce* in de WTO zal worden onderhandeld.

Nochtans kunnen dezelfde landen waarmee de VS onderhandelt, of die in (sommige) preferentiële handelsakkoorden het VS-model volgen, ook een preferentieel handelsakkoord met de EU hebben. Daarin wordt een ander en mogelijk contradictorisch model gevolgd, "potentially creating an "e-spaghetti bowl" issue for digital trade in the medium-term" (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 16 – zie ook figuur 5).

Figuur 5: proliferatie van preferentiële handelsakkoorden met verwijzing naar digitale handel

Bron: Wunsch-Vincent & Hold (2011: 17)

* ASEAN-Australia-New Zealand Free Trade Area

4.2. Het EU-model

Het EU-model is minder consistent dan het Amerikaanse. In een eerste fase was er ook minder nadruk op de onderhandeling van digitale handel. Het akkoord tussen de EU en Chili uit 2002 was het eerste waarin belangrijke voorzieningen inzake *e-commerce* opgenomen werden. En hoewel initieel deze voorzieningen neerkwamen op het stimuleren van samenwerking in het digitale handelsdomein, kan in toenemende mate worden vastgesteld dat de engagementen sterker worden, naar analogie met onderdelen

van het VS-model - bv. de overeenkomst dat WTO-regels van toepassing zijn op *e-commerce* (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 18).

In het EU-model is er weliswaar geen specifiek hoofdstuk voor *e-commerce*, maar wordt het wel in toenemende mate als een vast onderdeel gezien van de hoofdstukken over diensten in de verschillende akkoorden. Het subhoofdstuk over *cross-border* handel in diensten komt ook in het EU-model tot stand op basis van een negatieve lijstbenadering. **Voor audiovisuele diensten wordt echter voor de gehele sector een uitzondering gemaakt.** Ook in haar bilaterale handelsbetrekkingen wordt m.b.t. overige diensten die raakpunten kennen met de audiovisuele sector dus telkens geëxpliciteerd dat alles wat met inhoud te maken heeft uitgesloten wordt¹⁷ (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 24-25). Volgens de Europese Commissie betekent elektronisch transport immers een reeks van diensten die onder het GATS vallen. Aldus zou haar praktijk om geen verbintenissen te nemen inzake nationale behandeling en markttoegang, alsook om brede uitzonderingen te nemen op het MFN principe, ook voor digitale audiovisuele producten verder gezet kunnen worden. In dit verband kan trouwens gewezen worden naar de EU-aanpak om steun te zoeken voor haar positie middels de UNESCO Conventie over Culturele Diversiteit die ze ook in haar bilaterale akkoorden verwerkt (zie Loisen, 2010b over culturele samenwerkingsprotocollen in kader van bilaterale handelsbesprekingen).

17 De EU maakt immers een onderscheid tussen inhoudsgerelateerde software en business software. Alle diensten gelieerd aan inhoud worden volgens de EU gedekt door het GATS. Wanneer software in fysieke vorm geleverd wordt, is het GATT van toepassing op de import van de fysieke drager (bv. een DVD waarop de software gebrand is). De software of inhoud zelf valt echter niet onder de GATT-bepalingen. Volgens de EU is het GATT nooit van toepassing geweest op gedigitaliseerde inhoud, noch op informatie die door middel van digitale technologie over een elektronisch telecommunicatienetwerk aangeboden wordt. Het gaat m.a.w. om diensten (die onder GATS vallen) die op een fysieke drager (mogelijk onderhevig aan GATT) aangeleverd worden. Deze diensten mogen niet artificieel in een goed omgevormd worden. Daarnaast is de EU van oordeel dat aan inhoud gerelateerde (entertainment) software noch telecommunicatie, noch computerdiensten betreft. Elke inhoud, waaronder multimediale digitale en *online* games, dient onderhevig te zijn aan de subsector van audiovisuele diensten (uitgezonderd business diensten).

5. AUTEURSRECHT EN DIGITALE ONTWIKKELINGEN

In dit onderdeel wordt verder gefocust op het derde pijler-akkoord in de WTO, nl. TRIPs. In eerdere steunpuntrappen lag de focus voornamelijk op GATS. Door digitale ontwikkelingen, en de groeiende mogelijkheden om inhoud globaal te verspreiden via digitale netwerken, neemt de waarde van het auteursrecht evenwel toe. Vandaar dat belicht zal worden of in die optiek het TRIPs geen fundamentele rol zal spelen in het controversiële debat over handel en cultuur in de WTO.

5.1. Rationale en relevantie van intellectuele eigendomsrechten voor cultuur

De achterliggende idee van het auteursrecht is enerzijds om auteurs aan te zetten (verder) creatief werk te ondernemen en de investering in creatie te compenseren. Anderzijds dient deze bescherming in evenwicht gebracht met het publieke belang van toegang tot dit nieuwe creatieve werk (Van den Bossche, 2007: 129; Hanania, 2010: 97; Okediji, 2009b: 20). Met andere woorden, **het auteursrecht dient private rechten met het algemeen belang in evenwicht te brengen:**

“As such they represent essentially a trade-off between private and public interests, which reveals the importance of the distributive function that IPRs assume” (Neuwirth, 2006: 230).

Auteursrecht wordt enkel toegekend aan de ‘uitdrukking’ van een idee en niet aan de idee zelf. Ideeën zijn immers gemeenschappelijk en dienen voor allen voorradig te zijn. De uitdrukking van een idee is echter mogelijk onderhevig aan eigendomsclaims. Aldus zijn culturele producten sterk verwant met het intellectuele eigendomsrecht omdat hun culturele inhoud, uitgedrukt in ideeën en informatie, hun waarde vormt. Doordat intellectuele eigendomsrechten rechten toekennen over ideeën en informatie is handel in culturele producten mogelijk (Van den Bossche, 2007: 126, 129).

Bijgevolg is een bespreking van het WTO-beleid inzake intellectuele eigendomsrechten, auteursrecht in het bijzonder, ook relevant voor meer algemene vragen over de complexe verhouding tussen handel en cultuur. **Gelijkaardige problemen aanwezig in het spanningsveld cultuur-economie doen zich voor in de context van intellectuele eigendomsrechten.** De balansoefening om creatief werk eerlijk te vergoeden en het tegelijk zoveel mogelijk open te stellen binnen de publieke sfeer is immers zeer complex. Deze balansoefening wordt in een digitale context bovendien met **nieuwe uitdagingen** geconfronteerd.

Zo verandert door het internet en andere digitale technologieën de markt waarin creatieve werken geproduceerd en gedistribueerd worden, alsook de creatie zelf. Auteurs en andere *content providers* kunnen hun werk op verschillende manieren en platformen exploiteren, op grotere schaal naambekendheid verwerven en inspiratie opdoen voor verdere creatie. Een ongeziene proliferatie van creatieve inhoud op diverse platformen behoort in principe tot de mogelijkheden in een digitale omgeving. Door het groeiend economisch belang van informatie, verhoogt het bereik en de waarde van auteursrecht navenant (Burri-Nenova, 2008: 34). Alleszins worden nieuwe *businessmodellen* ontwikkeld om deze opportuniteiten aan te grijpen, wat op zijn beurt ook de verhouding tussen verschillende actoren in creatie en consumptie zal wijzigen. **Naast opportuniteiten voor creatie** schuilen er evenwel **ook bedreigingen** in de mogelijkheden die de nieuwe technologieën met zich meebrengen. Auteursrechtelijk beschermde creaties worden door de relatieve eenvoud om digitale kopieën te maken in toenemende mate geconfronteerd met **piraterij** (Werkers et al., 2009: 9). Door het globale karakter van veel 'copyrightindustrieën' heeft dit probleem bovendien enorme proporties aangenomen.

De digitale context werpt alleszins **veel vragen** op, zowel bij gebruikers van creatief werk als bij de rechthebbenden. In een rapport van de Leuvense onderzoeksgroep ICRI over auteursrecht in de digitale samenleving (Werkers et al., 2009) peilen de onderzoekers naar standpunten en bedenkingen hierover bij zowel gebruikers als rechthebbenden. Voor de laatste groep betekenen de digitale ontwikkelingen in de eerste plaats dat inbreuken op het auteursrecht op grote schaal (kunnen) geschieden. De opsporing en vervolging van onrechtmatig gebruik en piraterij is evenwel bijzonder complex en duur. Bovendien baadt de toepassing van het auteursrecht in een digitale context in een sfeer van negatieve berichtgeving. Dat reduceert op zijn beurt het maatschappelijk draagvlak voor een correcte inning vanwege de rechthebbenden (Werkers et al., 2009: 101). De gebruikers – in dit geval vertegenwoordigers van een reeks Vlaamse culturele actoren – hebben in se geen probleem met auteursrecht, maar ervaren de praktische uitvoering ervan in de digitale context als problematisch en belemmerend voor hun activiteiten. Het auteursrecht zelf is zeer complex en de wetgeving weinig transparant. De praktische belemmeringen zijn in een digitale context bovendien toegenomen. De administratieve en financiële lasten voor het regelen van auteursrechten is groot, duur en energie- en tijdrovend. Met name voor het opsporen van rechthebbenden hebben de Vlaamse culturele actoren vaak noch het personeel, noch de middelen voorhanden. De digitale mogelijkheden groeien bovendien sneller dan de kennis over de auteursrechtelijke implicaties van nieuwe exploitatiemogelijkheden.

Digital Rights Management (DRM) bijvoorbeeld kan enerzijds wel inhoud veilig en gecontroleerd beschikbaar maken, maar anderzijds belemmert het mogelijk ook gebruikers. Zelfs indien ze bepaalde auteursrechtelijk beschermde werken zouden mogen gebruiken omdat ze onder een uitzonderingsregime zouden vallen (bv. voor ontsluiting van cultureel erfgoed). Vragen bestaan ook over het proces om de beschermingsduur van creatieve werken te verlengen. Wat betekent dit voor kunstenaars die andermans werk als inspiratie gebruiken of voor de publieke sfeer in het algemeen? Dergelijke praktische problemen, vragen en rechtsonzekerheid worden dan ook vaak ervaren als een rem op innovatie en creativiteit (Werkers et al., 2009: 93-96).

Het **samengaan van opportuniteiten en bedreigingen**, zowel vanuit het perspectief van gebruikers als van rechthebbenden, **stelt nieuwe uitdagingen aan de complexe balansoefening die inherent is aan intellectueel eigendomsrecht**. Het afdwingen van auteursrecht en het stimuleren en compenseren van creatief werk wordt complexer. De ontwikkeling van een solide juridische basis die aangepast is aan een digitale omgeving, waarin ook nieuwe 'creaties' (bv. *software*) ontstaan, is niet eenvoudig. Eveneens is het moeilijk te monitoren hoe het creatieve werk van een auteur gebruikt wordt en of dit gebruik rechtmatig is en gecompenseerd wordt. Wijzigingen in het intellectueel eigendomsrecht lijken zich dan ook op te dringen om de bescherming van originele creatie te verzekeren en piraterij tegen te gaan. Doordat creatief werk op wereldschaal verspreid kan worden is het echter niet eenvoudig aan te duiden op welke beleidsniveaus dit in goede banen geleid moet worden. Op welke beleidsniveaus ook aanpassingen aan de orde zijn, dient tegelijk ook de andere component van auteursrecht in overweging genomen. Auteursrechtelijk beschermde werken betreden immers de publieke sfeer, waarin ze kunnen bijdragen aan dialoog, pluralisme, emancipatie en andere algemene maatschappelijke belangen. Auteurs zijn bovendien ook gebruikers en gebruiken het werk van anderen om inspiratie op te doen en verder te creëren. M.a.w., er zijn mogelijk legitieme grenzen aan het beschermen van creatief werk (Werkers et al., 2009: 9-10).

Doordat de problematiek wereldwijd relevant is, zullen ook **beleidsantwoorden in internationaal verband** geformuleerd moeten worden. De doelstellingen in functie van het algemeen belang blijven evenwel vaak zeer vaag in de meeste internationale verdragen. Regulering hieromtrent werd voornamelijk aan elke staat gelaten, waardoor het verschaffen van toegang historisch benadeeld is geworden tegenover het aanmoedigen van creatieve productie door auteurs of de rechthebbenden. Digitale technologieën kunnen dit onevenwicht bovendien versterken. Staten die culturele

producten exporteren pogen immers de bescherming van het auteursrecht kracht bij te zetten door middel van technische controlematregelen - bijvoorbeeld door middel van DRM-systemen (Hanania, 2010: 97).

In de afbakening van het auteursrecht voor een digitale samenleving, wordt de balansoefening inherent aan intellectueel eigendomsrecht bijgevolg op verschillende fronten uitgedaagd. In dit onderdeel wordt binnen dit kader gefocust op de Wereldhandelsorganisatie die sinds 1995, met de start van het TRIPs-akkoord, een belangrijke rol speelt in het internationaal auteursrechtelijk systeem. Eerst wordt de opname van intellectuele eigendomsrechten in het multilaterale handelssysteem belicht (§ 5.2.). Hierin komt de verhouding tussen de WTO en WIPO aan bod (§5.2.1.). Vervolgens bespreken we de centrale artikels in het TRIPs-akkoord voor het domein van de auteursrechten (§5.2.2.). In het volgende onderdeel belichten of in het kader van het TRIPs-akkoord wijzigingen kunnen vaststellen als gevolg van digitale ontwikkelingen (§5.3.). Tot slot worden verschillende sterkten en zwakten, vragen en knelpunten behandeld die zich stellen ten aanzien van de relatie tussen het internationaal auteursrechtelijk systeem en cultuur- en mediabeleid (§5.4.).

5.2. Opname van handelsgerelateerde aspecten van intellectuele eigendomsrechten in de WTO

Naast de interrelaties op audiovisueel en telecommunicatievlak zijn ook ontwikkelingen in het kader van TRIPs relevant voor het audiovisuele dossier. Tijdens de Uruguayronde besluiten de handelspartijen naast een liberalisering van de diensten, ook te onderhandelen over handelsgerelateerde aspecten van intellectuele eigendomsrechten. Deze onderhandelingen beogen de totstandbrenging van een door de WTO beheerde multilaterale overeenkomst voor een betere bescherming van de intellectuele eigendomsrechten. De idee hierbij is een evenwicht na te streven tussen de vragen van ontwikkelingslanden en geïndustrialiseerde landen. Hun deels strijdige belangen en de ongelijke machtsverhoudingen maken dit evenwicht evenwel *a priori* betwifelbaar (Birdsall et al., 2005).

De geïndustrialiseerde landen is het er vooral om te doen een efficiënt middel te hebben om de piraterij vanuit de ontwikkelingslanden aan te pakken. Hierbij zoekt men in de eerste plaats de belangen van de eigen bedrijfswereld te vrijwaren. Dat voor de VS de op auteursrecht gebaseerde industrie (boeken, computers, film, ...) de eerste exportpost is, voor bijvoorbeeld de luchtvaartindustrie, verklaart deze positie (Pauwels & Loisen, 2003:

302). Ook de MPAA concentreert zich in belangrijke mate op het opsporen van en onder druk zetten van handelspartners waarin schendingen van *copyrights* en piraterij worden vastgesteld (Netanel, 2007: 6). Maar naast de VS, steunen ook de EU en Japan de introductie van het akkoord over intellectuele eigendomsrechten. De drie hebben immers grote politiek-economische belangen in een sterker disciplineren van overtredingen (Arewa, 2006: 166).

Wel kan worden beargumenteerd dat de **opname van de auteursrechten in het GATT-akkoord onontbeerlijk** is. WIPO slaagt er in de jaren 1990 immers onvoldoende snel in om de internationale verdragen op het gebied van auteursrecht aan de technologische evoluties aan te passen. De laatste herziening van de Conventie van Bern dateert van 1971 (via de Akte van Parijs). Daarnaast beschikt de instelling, in tegenstelling tot het relatief efficiënte en sterke WTO geschillenmechanisme, niet over een afdoend wettelijk kader om overtredingen op het auteursrecht te sanctioneren. Dat kon door het TRIPs-akkoord worden verholpen. De opname van verplichtingen van internationale akkoorden die betrekking hebben op intellectuele eigendomsrechten (zie volgende paragraaf) in TRIPs geeft de plichten bovendien een quasi universeel bereik d.m.v. het grote WTO ledenbestand (Pauwels & Loisen, 2003: 303).

5.2.1. *De relatie WTO - WIPO*

Voor de Uruguayronde was WIPO de voornaamste multilaterale organisatie aangaande de regulering van intellectuele eigendomsrechten. WIPO werd evenwel door Westerse landen gezien als een weinig efficiënte organisatie die onvoldoende de bescherming van hun intellectuele eigendomsrechten kon verzekeren. Met de Uruguayronde, de ontwikkeling van het TRIPs-akkoord en van een sterke handelsrechtbank in WTO-verband in het bijzonder, verschoof op multilateraal niveau het epicentrum van regulering van intellectuele eigendomsrechten dan ook naar de WTO (Okediji, 2009b: 17-18; Helfer, 2004: 20-22).

Ondanks dat de WTO als sterkste instelling aanzien wordt om de bescherming van auteursrechten te doen naleven, is het toch **in de eerste plaats WIPO dat instaat als forum voor het onderhandelen van nieuwe regels**.¹⁸ Na de Uruguayronde is de rol

¹⁸ Twee belangrijke verdragen inzake auteursrechten in een digitale omgeving werden bijvoorbeeld ontwikkeld en goedgekeurd binnen WIPO op 20 december 1996: het verdrag inzake auteursrecht (*WIPO Copyright Treaty*

van WIPO tegenover de WTO dan ook vergroot (Dinwoodie & Dreyfuss, 2009: 1192). De rol van de WTO is voorlopig kleiner geworden omdat ontwikkelingslanden minder geneigd zullen zijn meer restrictieve regels in de WTO-context te aanvaarden. De standaarden in het TRIPs worden door ontwikkelingslanden immers als maximalistisch gepercipieerd. In de huidige politieke omgeving lijkt WIPO voor alle partijen en belangen dan ook in waarde toegenomen. Het biedt een forum voor incrementele veranderingen aan regels die onderhandeld worden in een context die geen consensus vereist en waar de dreiging van handelssancties niet heerst. De WTO-leden staan bovendien weigerachtig tegenover het uitbreiden van de rol van het WTO-secretariaat doordat dit een machtsverschuiving zou kunnen inhouden waarbij het leden-gedreven karakter van de instelling zou wijzigen en mogelijk beleid autonoom tot stand komt op het multilaterale niveau. Daar **WIPO-aanbevelingen en -regels minder effectief zijn dan de WTO-regels** zijn de WIPO-leden hiervoor minder bevreesd (Abbott, 2000: 69-70; Dinwoodie & Dreyfuss, 2009: 1193).

WIPO heeft dan ook verschillende voordelen ten aanzien van het domein van intellectuele eigendomsrechten. Het personeel van de organisatie heeft een grote expertise inzake intellectuele eigendomsrechten. WIPO heeft ook de noodzakelijke infrastructuur om administratieve hulp te bieden en kan rekenen op een sterk uitgebouwd proces voor de onderhandeling van nieuwe regels inzake intellectueel eigendom. Voorts werkt de organisatie relatief snel. Hoewel effectieve onderhandelingen traag kunnen zijn (zeker wanneer de grote economische machten van mening verschillen over de te volgen koers), worden akkoorden traditioneel genomen zonder dat consensus vereist is. Bovendien heeft het traditioneel iets meer aandacht geschonken aan de belangen van ontwikkelingslanden - hoewel het tegelijk in toenemende mate de kaart trekt van een hogere bescherming onder het goedkeurend ook van de VS en de EU (Helfer, 2004: 24-26; Dinwoodie & Dreyfuss, 2009: 1193, Abbott, 2000: 67-68).

De **functies van beide organisaties vullen elkaar aan**.¹⁹ De WTO is het meest effectief in het aanpakken van zaken met belangrijke handelsimplicaties in de context

– WCT) en het verdrag inzake uitvoeringen en fonogrammen (*WIPO Performances and Phonograms Treaty - WPPT*).

¹⁹ Het TRIPs-akkoord geeft weliswaar aan dat samenwerking tussen WTO en WIPO gewenst is, maar de precieze inhoud van deze samenwerking werd open gelaten. Op institutioneel vlak zijn in WIPO formeel gezien de Lidstaten verantwoordelijk voor de samenwerking met de WTO. In de praktijk regelt het WIPO Internationaal Bureau de coöperatie evenwel. In de WTO op zijn beurt is in principe de TRIPs-Raad verantwoordelijk, hoewel ook hier de praktische uitwerking van de relatie gebeurt door het WTO-secretariaat (Abbott, 2000: 66-69).

van onderhandelingsgrondes. Bovendien blijft het als de sterkste instelling in dit domein gepercipieerd omdat het de exclusieve bevoegdheid heeft handelssancties toe te laten indien auteursrechtelijke normen overtreden worden. WIPO is beter gewapend om beleidszaken rond intellectueel eigendomsrecht, die snel evolueren in een technologisch geïntegreerde globale economie, aan te pakken. Het kan rekenen op een zekere *goodwill* door de aandacht in het verleden voor belangen van ontwikkelingslanden (Abbott, 2000: 70; Helfer, 2004: 79).

Het is aldus voornamelijk in WIPO dat nieuwe mechanismen ontstaan om beleid te omkaderen inzake elektronische handel. Naar alle waarschijnlijkheid zullen op termijn deze regels echter ook in het WTO-kader geïntegreerd worden. Vooraleer nader in te gaan op beleidsaanpassingen door de opkomst van nieuwe technologieën zal eerst op het huidige internationale kader ingegaan worden dat relevant is voor de auteursrechtelijke bescherming van cultuurproducten en culturele en audiovisuele creatie. Dat impliceert te focussen op het TRIPs-akkoord.

5.2.2. *Het TRIPs-akkoord*

Het intellectuele eigendomsrecht is nationaal recht. Het internationaal publiek recht, en met name het WTO-recht, bepaalt het minimale bereik en de toepassing van intellectuele eigendomsrechten.

Het TRIPs-akkoord introduceerde weliswaar een aantal nieuwe internationale verplichtingen inzake intellectueel eigendom, maar het verbond de WTO-leden er ook toe zich te houden aan reeds bestaande internationale akkoorden rond de bescherming van industriële rechten en auteursrechten. De internationale akkoorden die relevant zijn voor auteursrecht en naburige rechten (d.w.z. de rechten van uitvoerders, producten van geluidsopnamen en omroeporganisaties) zijn drie Conventies die beheerd worden door WIPO:

1. **De Conventie van Bern** over de bescherming van literaire en artistieke werken uit 1886, geamendeerd in 1971 via de Akte van Parijs.
2. **De Conventie van Genève** voor de bescherming van producenten van fonogrammen tegen ongeautoriseerde reproductie van hun fonogrammen uit 1971.
3. **De Conventie van Rome** voor de bescherming van uitvoerende kunstenaars, producenten van fonogrammen en omroeporganisaties uit 1961 – Conventie over de bescherming van naburige rechten.

Het TRIPs-akkoord bevat onder meer algemene voorzieningen en basisprincipes die van toepassing zijn op alle domeinen van intellectuele eigendomsrechten.²⁰

De verplichting inzake **nationale behandeling**, vervat in **Artikel 3 TRIPs**, heeft als doel discriminatie tegen te gaan tussen buiten- en binnenlandse rechthebbenden. Het principe van nationale behandeling is een belangrijk instrument om nationale wetten over intellectueel eigendom internationaal te harmoniseren (Neuwirth, 2006: 245). Het artikel voorziet wel in een uitzondering m.b.t. de rechten van uitvoerders, producenten van fonogrammen en omroeporganisaties. Hun rechten worden beheerd door verschillende multilaterale, regionale of bilaterale akkoorden. Volgens Artikel 3.1, tweede zin, van het TRIPs dienen bijkomende rechten voorzien door deze internationale akkoorden - rechten die dus niet opgenomen zijn in TRIPs, maar bv. in het WPPT - niet uitgebreid te worden naar WTO-leden die geen lid zijn van deze andere akkoorden (Van den Bossche, 2007: 127).

Artikel 4 TRIPs over **MFN-behandeling** vereist dat elk lid partijen uit één van de andere leden op een gelijke basis behandelt inzake de bescherming van intellectueel eigendom. Ook dit artikel kent een aantal **uitzonderingen**.

- Volgens Artikel 4(b) is een lid uitgezonderd van de verplichting MFN-behandeling toe te kennen wanneer de Conventies van Bern en van Rome een verschillende behandeling van personen uit andere landen toelaten op basis van wederkerigheid. Art. 7.8 van de Conventie van Bern laat bijvoorbeeld toe dat een lid de beschermingstermijn voor een werk van buitenlandse oorsprong beperkt tegenover de bescherming die geldt in het land van oorsprong.
- Artikel 4(c) erkent de rechten van uitvoerders, producenten van fonogrammen en omroeporganisaties die opgenomen zijn in andere internationale akkoorden, maar vraagt niet dat de leden van deze akkoorden deze rechten toekennen aan alle andere WTO-leden.
- Artikel 4(d) betreft de rechten die afgeleid zijn van internationale akkoorden over de bescherming van intellectueel eigendom die in werking traden voor de

20 Deel I bevat de twee non-discriminatieprincipes: nationale behandeling (Art. 3) en MFN (Art. 4); deel II is verder onderverdeeld in 8 delen die verschillende gebieden van de bescherming van intellectueel eigendom behandelen; deel III geeft de handhavingsplichten van Leden weer; deel IV betreft de verwerving en het behoud van intellectuele eigendomsrechten; deel V bevat voorzieningen i.v.m. het beslechten van geschillen die rijzen naar aanleiding van TRIPs; deel VI geeft de voorzieningen weer om de transitie die met TRIPs in gang gezet is te begeleiden; en deel VII bevat institutionele aspecten (Van den Bossche, 2007: 126-127).

inwerkingtreding van het WTO-akkoord. Indien dit gemeld werd bij de Raad voor TRIPs, en ze niet onnodig discrimineren, moeten deze rechten niet uitgebreid worden voor alle WTO-leden (Van den Bossche, 2007: 127-128; Neuwirth, 2006: 246).

In deel II van TRIPs zijn artikels opgenomen die specifiek ingaan op verschillende domeinen van de bescherming van intellectueel eigendom. **Voor de handel in culturele producten is het gebied van het auteursrecht het belangrijkste.** De voorzieningen inzake auteursrechten en naburige rechten zijn opgenomen in artikels 9 tot en met 14.

Essentieel is alleszins **artikel 9 TRIPs**, waarin in de eerste paragraaf de **adhesie tot de Conventie van Bern** gestipuleerd wordt. De WTO-leden zijn gebonden aan artikels 1 tot en met 21 van de Berner Conventie, uitgezonderd artikel *6bis* over de morele rechten van auteurs.

Artikel 12 TRIPs behandelt de **beschermingstermijn voor auteursrechten**. Volgens de Conventie van Bern is de minimumtermijn voor bescherming het leven van de auteur plus 50 jaar na zijn/haar dood. Ook hier zijn er evenwel uitzonderingen. Voor cinematografische werken is de minimum beschermingstermijn vereist door de Conventie 50 jaar nadat het werk publiek werd of 50 jaar na het maken van het werk. Voor uitvoerders en producenten van fonogrammen is de termijn minstens 50 jaar na het einde van het jaar waarin de opname vastgelegd werd of de uitvoering plaats vond. Minder dan 50 jaar bescherming is het geval voor drie categorieën van werken - bv. fotografische werken of werken van toegepaste kunst (Van den Bossche, 2007: 132).

Artikel 13 TRIPs is een cruciaal artikel (zie §5.4.4.). Het geeft de legitieme ruimte aan om **beperkingen en uitzonderingen ten aanzien van het auteursrecht** aan te brengen.²¹ Het invoeren van dergelijke uitzonderingen is mogelijk nodig om een adequate balans te scheppen tussen de rechten van de creërende partij en het publieke

21 Drie voorwaarden moeten vervuld zijn om een exclusief intellectueel eigendomsrecht te beperken:

1) Uitzonderingen dienen beperkt te zijn tot 'bepaalde bijzondere gevallen'; 2) Deze mogen 'geen afbreuk doen aan de normale exploitatie van het werk'; 3) Deze mogen niet 'onredelijk de wettige belangen van de rechthebbende schaden'.

Voor de eerste voorwaarde geeft WTO jurisprudentie aan dat '*certain special cases*' brede uitzonderingen met algemene toepassing verbiedt. Beperkingen volgens Artikel 13 TRIPs moeten duidelijk worden gedefinieerd en eng zijn in bereik. De tweede voorwaarde wordt op een case per case basis onderzocht. Inzake de laatste voorwaarde geeft WTO-jurisprudentie aan dat 'legitieme belangen' van verschillende aard kunnen zijn. Het concept kan verwijzen naar belangen van publiek beleid (bv. doelstellingen van vrije meningsuiting), in zoverre dat het één der doelstellingen is die de bescherming van auteursrechten onderligt. Een onredelijk verlies voor de rechthebbende treedt op wanneer de beperking het potentieel heeft een groot verlies van inkomen voor de rechthebbende te veroorzaken. Dit is naar alle waarschijnlijkheid niet het geval indien de uitzondering beperkt is in functie van onderwijs- of onderzoeksdoelstellingen. Een uitermate commercieel gebruik zou evenwel de test naar alle waarschijnlijkheid niet doorstaan (Van den Bossche, 2007: 133-134).

belang. Te veel beperkingen kunnen de economische *return on investment* voor rechthebbenden inperken. Aan de andere kant zijn bepaalde uitzonderingen noodzakelijk in functie van het algemene belang en met name voldoende toegang in het publieke domein tot auteursrechtelijk beschermde werken (Van den Bossche, 2007: 133).

5.3. Aanpassingen aan TRIPs door digitale handel en e-commerce?

Omwille van de inhoud van digitaal verhandelde producten en *e-commerce* is digitale handel sterk verbonden met de thematiek van intellectuele eigendomsrechten. Aldus kan verwacht worden dat inspanningen ondernomen zijn om het regulerend kader in de WTO aan te passen aan de veranderde context.

Vreemd genoeg is hierrond **sinds het afsluiten van de Uruguayronde inhoudelijk weinig gerealiseerd in de WTO**. Wanneer het werkprogramma over *e-commerce* van start ging werd de Raad voor TRIPs nochtans gevraagd de relatie tussen beide in het licht van nieuwe technologieën te onderzoeken. De vraag of het TRIPs-akkoord voldoende effectieve bescherming van intellectuele eigendomsrechten biedt in een context van nieuwe exploitatievormen en interactieve digitale netwerken vormde hierbij het startpunt. Niettegenstaande snelle opeenvolgende technologische ontwikkelingen blijven volgens het WTO-secretariaat en verschillende WTO-leden de **basisprincipes aangaande intellectueel eigendom in een digitaal genetwerkte omgeving grotendeels overeind** (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 6). De daaropvolgende jaren wordt de zaak verder bestudeerd, met inbegrip van de relatie tussen TRIPs en de rol van WIPO. Regulatorische aanpassingen worden na het afsluiten van de Uruguayronde immers voornamelijk voorbereid in kader van WIPO. Door de kritieken vanuit ontwikkelingshoek op TRIPs werd door Westerse industrieën en landen de heropening van onderhandelingen in de WTO als contraproductief gepercipieerd (cf. *supra*).

Bijgevolg is inzake elektronische handel en de repercussies voor of eventuele aanpassing van TRIPs **sinds de Doharonde weinig beweging** vast te stellen. Het werkprogramma betreffende *e-commerce* heeft weliswaar een aantal aspecten van de relaties tussen intellectuele eigendomsrechten en digitale handel aan het licht gebracht. Maar de **onzekere en onvoorspelbare ontwikkeling van de digitale omgeving noopt de partijen tot voorzichtigheid** en aanpassingen aan het bestaande kader kunnen niet op een consensus rekenen. Ook geschillenbeslechtingscases hebben niet voor fundamentele

veranderingen gezorgd.²² Meer nog, sinds 2001 zou zelfs geen enkel WTO-lid enige communicatie naar de Raad voor TRIPs gericht hebben inzake *e-commerce* en intellectuele eigendomsrechten. Ook in de Doha-onderhandelingen is de thematiek van auteursrechten in een online context nauwelijks behandeld. Hoewel bijna 2/3 van het WTO-ledenbestand de WIPO internetverdragen geratificeerd heeft, is de link tussen deze verdragen en TRIPs nog niet bediscussieerd (Baker & Shenk, 2005: 481-483; Wunsch-Vincent & Hold, 2011 10-12:).

In de onderhandelingen over **bilaterale vrijhandelsakkoorden** zijn trouwens wel iets meer ontwikkelingen vast te stellen. Zowel de VS als de EU beogen in dit verband zogenaamde '**TRIPs plus**' regels te ontwikkelen. Beide vragen ze de handelspartners de WIPO internetverdragen te ratificeren. Voorts gaan ze verder dan TRIPs en de WIPO internetverdragen door expliciet in de handelsakkoorden op te nemen dat de partijen een afdoende wettelijke bescherming en sanctionering voorzien om het omzeilen van technologische beschermingsmaatregelen te verhinderen²³ (Wunsch-Vincent & Hold, 2011: 16).

De implicaties van het TRIPs-akkoord voor de cultuurindustrieën en voor cultuurbeleid in een digitale context zijn bijgevolg moeilijk in te schatten. Door middel van een evaluatie van TRIPs voor cultuur in het algemeen kunnen echter wel een aantal processen geduid worden die zich ook verder manifesteren in een convergerend en globaal cultuur- en medialandschap.

5.4. Evaluatie

5.4.1. *Consequenties voor cultuurondersteunende beleidsinstrumenten*

In eerste instantie moet op de vraag of door de context van online inhoud en digitale handel de cultuurproblematiek en het audiovisuele dossier in de WTO verschoven is van GATT en GATS naar TRIPs negatief geantwoord worden. Het TRIPs-akkoord is gericht op de integratie en gedeeltelijke harmonisering van verschillende instrumenten en

22 Zie onder meer Steunpuntrapport 'Overzicht van de internationale beleidscontext voor het Vlaamse cultuur- en mediabeleid' voor een overzicht van zaken over TRIPs en de audiovisuele sector (2009: 148-150).

23 Zo is het ontwijken van DRM-systemen strafbaar in vele landen, zoals bv. in de VS, op basis van de Digital Millennium Copyright Act, of in de EU via de Europese Richtlijn van 2001 over de harmonisering van copyright in een informatiemaatschappij. Beide instrumenten implementeren Artikel 11 van het WIPO auteursrechtenverdrag dat geen onderscheid maakt tussen illegaal en mogelijk legaal gebruik waarvoor DRM omzeild zou worden (Hanania, 2010: 99-100).

benaderingen aangaande intellectuele eigendomsrechten op wereldschaal. **Substantiële debatten** over de verhouding tussen handel en cultuur en over de legitimiteit van ondersteuningsinstrumenten zoals subsidies **blijven grotendeels het domein van de akkoorden over goederen en diensten**. Bovendien zijn de debatten over TRIPs door de huidige crisis van de WTO erg summier (Dinwoodie & Dreyfuss, 2009: 1188). De aanvang van feitelijke onderhandelingen wordt nog extra bemoeilijkt door de vele kritieken op TRIPs – niet in het minst vanuit ontwikkelingshoek.

De verschillende vormen van interventionistische **inhoudsregulering** die overheden gebruiken in de cultuur- en mediasector komen **eerder indirect in het vizier van TRIPs**. Zelfs ten aanzien van de direct aan auteursrecht verbonden steunmechanismen in de vorm van culturele fondsen om in de eigen sector te investeren, vallen geen nieuwe ontwikkelingen te noteren. Nochtans leek de VS met TRIPs – en de vereiste dat de leden actoren uit andere landen MFN en nationale behandeling toekennen – een sterk instrument in handen te hebben om verschillende op auteursrecht gebaseerde culturele fondsen in bv. Europa aan te vechten.

De *copyright*wetten in verscheidene Europese landen voorzien immers in secundaire gebruiksrechten zoals het private kopierecht of retransmissierecht. De opbrengsten van het secundaire gebruik van rechten van zowel binnen- als buitenlandse rechthebbenden worden doorgaans beheerd door auteursrechtenorganisaties die daartoe door de overheid geautoriseerd zijn. Buitenlandse rechthebbenden dienen bijgevolg zich aan te sluiten, met de nodige administratieve kosten vandien, opdat ze voor hun intellectuele arbeid gecompenseerd kunnen worden. Bovendien wordt door de auteursrechtenorganisaties een deel van de totale opbrengsten weerhouden in functie van eigen culturele fondsen die nationale artiesten en lokale audiovisuele productie subsidiëren. Maar aangezien Hollywoodfilms in de meeste landen het leeuwendeel van de opbrengsten vertegenwoordigen, kan geclaimd worden dat deze praktijk een schending van de nationale behandeling (Art. 3 TRIPs) inhoudt. Buitenlandse artiesten worden immers benadeeld tegenover de nationale artiesten van een land (Van den Bossche, 2007: 127).

Dit blijkt heikele materie gedurende de Uruguayronde. Om de finalisering van de onderhandelingen evenwel niet in het gedrang te brengen, wordt de eis tot een gelijke verdeling niet verder nagestreefd. Tot ongenoegen van de Amerikaanse entertainmentindustrie wordt de zaak dus uitgesteld naar verdere onderhandelingen. Europese en Canadese auteursrechtenorganisaties zijn op hun beurt van oordeel dat het weerhouden van een deel van de opbrengsten in functie van nationale productie

gerechtvaardigd is, omwille van de ontoereikende bescherming van buitenlandse auteursrechten eigenaars in de VS. Terwijl het grootste deel van hun opbrengsten naar Hollywood productiestudio's gaat, staat daar geen stroom van opbrengsten van de VS naar andere landen tegenover. De auteursrechtenorganisaties argumenteren daarom dat op basis van het principe van - in dit geval het ontbreken van - wederkerigheid ze legitiem een deel van de opbrengsten kunnen afromen. Probleem is evenwel dat hiervoor niet meteen een juridische basis voorzien is in de Berner Conventie (Graber, 2004b: 189-190). Verdere onderhandelingen dienen over deze divergerende benaderingen en problematiek uitsluitel te geven.

5.4.2. *Gemengde resultaten inzake harmonisering, de bescherming van auteurs en culturele diversiteit*

Dit betekent uiteraard niet dat de impact van TRIPs op cultuur, creatie en mediabeleid gering zijn. Een aantal voordelen voor de positie van de auteur kan vastgesteld worden. Met TRIPs wordt een stap gezet om de groeiende complexiteit van het internationale systeem van intellectuele eigendomsrechten eenvoudiger te maken. Het akkoord **dekt alle belangrijke deelgebieden van intellectuele eigendomsrechten** en legt **minimumstandaarden** op voor de bescherming van elke categorie. Vervolgens specificiert het gedetailleerd procedures en remedies die elk lid moet incorporeren in de nationale wetgeving opdat personen uit andere landen op effectieve wijze hun intellectuele eigendomsrechten beschermd zien. Met TRIPs wordt ook de **efficiëntie en kracht van het afdwingen van auteursrechtelijke bescherming verhoogd** (Neuwirth, 2006: 241, 247).

Voor de audiovisuele sector zijn vooral auteursrechten en naburige rechten (de rechten van uitvoerders, producenten van geluidsopnamen, omroeporganisaties), opgenomen in Artikels 9-14 TRIPs, relevant (Beviglia-Zampetti, 2005: 274). Een belangrijke toevoeging aan bestaande internationale verdragen is ook de erkenning van het verhuurrecht (Artikel 11 TRIPs). Cruciaal is dat de leden van het TRIPs-akkoord **tot adhesie van de Berner Conventie** verplicht zijn en dat door opname in de WTO via het geschillensysteem sancties opgelegd worden aan lidstaten die de regels overtreden (Pauwels & Loisen, 2003: 303; Werkers et al., 2009: 37). Zodoende wordt op internationaal niveau een sterk **kader geïnstalleerd om auteurs beter te beschermen en schendingen van het auteursrecht te kunnen sanctioneren**.

Het TRIPs-akkoord maakt evenwel niet volledig een einde aan **fragmentering**

(Dinwoodie & Dreyfuss, 2009: 1212). O.a. op het gebied van de **beschermingsduur** van de auteursrechten zijn de partijen van het TRIPs-akkoord enkel gebonden door de minimumbeschermingstermijnen van de Berner Conventie en het Verdrag van Rome (Pauwels & Loisen, 2004: 492). In Westerse landen zoals de VS of Frankrijk zijn de termijnen in vele gevallen echter uitgebreid tot 70 jaar (of zelfs langer) na de dood van de auteur. Daarmee zijn ze strenger dan de 50 jaar die in TRIPs is voorgeschreven. Hoewel dat ten dele een extra bescherming voor auteurs biedt, is de uitbreiding van de auteursrechtelijke beschermingstermijn voornamelijk onder druk van ontwikkelde landen en grote culturele conglomeraten tot stand gebracht. De voordelen hiervan voor de daadwerkelijke auteurs kan bijgevolg in vraag gesteld worden (Hanania, 2010: 98). De fragmentatie is ook groter geworden op andere vlakken. **Technologische beschermingsmaatregelen** en wetgeving die het omzeilen van DRM-systemen tegengaat worden op de nationale niveaus in het leven geroepen in de strijd tegen piraterij. Op het internationaal niveau, bv. via het WIPO auteursrechtenverdrag, zijn evenwel geen successen geboekt om hierrond de verschillende benaderingen te harmoniseren (Okediji, 2009a: 2401).

Vanuit cultuurpolitiek standpunt zijn er ook nog andere hiaten. Zo wordt, op expliciet verzoek van de VS, bepaald dat de leden van het akkoord niet gebonden zijn door het artikel *6bis* van de Berner Conventie. Het **schrapen van de morele rechten van de auteur**²⁴ geeft aan dat het **auteursrecht** steeds meer tot een instrument van het internationale handelsbeleid is verworpen en aldus **aan cultuurpolitiek gehalte heeft ingeboet** (Neuwirth, 2006: 251; Coombe et al., 2007: 892). Coombe (2005: 603) geeft in die optiek aan dat deze benadering te individualistisch en te Amerikaans geïnspireerd is (zie ook Netanel, 2008). Individuele rechten, zo stelt ze, dienen gebalanceerd te worden met sociale en culturele rechten:

"Both the activities of the WTO and the interpretation of the TRIPS Agreement are subject to international human rights law. Intellectual property rights are cultural rights within the international human rights framework. As such, they are integrally related to other recognized human needs bearing on cultural expression, the maintenance of cultural diversity, the protection of cultural heritage, and the right to participate in cultural life of the arts and sciences in culturally specific ways" (Coombe, 2005: 611).

Hierop aansluitend, is volgens Macmillan (2008: 169) het huidige internationaal auteursrechtelijk systeem door de aansluiting met het internationaal handelssysteem **mogelijk contraproductief voor culturele diversiteit**. Het auteursrecht werkt

24 Een recht dat in de Europese *droit d'auteur* (de bescherming van de individuele auteur) traditie belangrijk is, maar onbestaand is binnen de Angelsaksische *common law* (de bescherming van de producent/productiesector) traditie, waar de belangen van de economische partij primeren op de belangen van de scheppende en creatieve partij, m.n. de auteur (Dutfield & Suthersanen, 2008: 87).

volgens haar immers slecht ten aanzien van culturele diversiteit als gevolg van het proces waarbij auteursrecht culturele output commodificeert en instrumentaliseert.²⁵

Vanuit een micro-perspectief is deze commodificering weliswaar gerechtvaardigd. Auteurs worden vergoed voor hun werk en aangezet tot nieuwe creatie. Vervolgens worden culturele werken verspreid in de publieke sfeer en materialiseren de sociale voordelen van de creatie (Germann, 2010: 75). Gezien vanuit een macro-perspectief kunnen evenwel een aantal bedenkingen geplaatst worden. Het auteursrecht heeft volgens Macmillan (2008: 170) immers bijgedragen aan een marktwerking gekenmerkt door **grote en globale concentratievorming²⁶ in het bezit van intellectueel eigendom van culturele goederen en diensten** (zie ook Coombe et al., 2007: 904). Auteursrecht wordt vanuit dit perspectief een instrument om investeringen in marketing van cultuurproducten door grote *entertainment*bedrijven te beschermen. Het beschermen van individuele auteurs is in die optiek van secundair belang (Germann, 2010: 75).

5.4.3. *Onopgeloste vragen en ambivalenties rond auteursrechten in de digitale context*

In een digitale omgeving kan deze kritiek bovendien doorgetrokken worden. Met de ontwikkeling van nieuwe technologieën zijn sommige gebruiken van beschermde werken die eerder niet onder het auteursrecht vielen (omdat ze geen reproductie vereisten) nu toch geïmplementeerd omdat ze noodzakelijkerwijs de productie van een kopie inhouden. Wanneer bijvoorbeeld in het geval van gedrukte media een uitzondering voor persoonlijk gebruik zou toelaten dat individuen een kopie van een werk maken voor persoonlijk gebruik is dat in een digitale omgeving verschillend. De digitale kopie kan immers in verschillende formaten opgeslagen worden, via e-mail verzonden worden of op een website worden gepubliceerd. Dat betekent dat met vele beschermde rechten rekening

25 Vijf samenhangende aspecten van het auteursrecht zijn medeverantwoordelijk voor dit proces (Macmillan, 2008: 170): 1) De vervreemding van het belang in auteursrecht; 2) De duur van de bescherming; 3) De steeds grotere armslag over steeds meer types van culturele productie; 4) De sterke commerciële distributierechten – met name deze die de rechthebbende de controle verleent over import en verhuurrechten; 5) De macht van de rechthebbenden tegenover diegenen die beschermde werken wensen te gebruiken: enerzijds worden rechten inzake *fair use* en het publiek belang ingekrimpt, terwijl anderzijds nauwelijks gecontroleerde rechten om maatregelen te verhinderen die technologische bescherming zouden omzeilen groeien.

26 Macmillan (2008: 170-171) identificeert vijf marktkenmerken: 1) De internationaal geharmoniseerde aard van de relevante intellectuele eigendomsrechten; 2) De multinationale werking van bedrijfsactoren die deze geharmoniseerde intellectuele eigendomsrechten verwerven en tegelijkertijd de grenzen van het nationaal recht gebruiken om markten op te delen en te controleren; 3) Een hoge graad van horizontale en verticale integratie die deze ondernemingen kenmerkt. Dat betekent dat deze bedrijven respectievelijk de controle hebben over verschillende types van culturele productie en over hun distributie (daarbij geholpen door sterke distributierechten in het auteursrecht); 4) De progressieve integratie van het bezit van rechten over inhoud en dat van rechten over de technologie waarover de inhoud stroomt; 5) Het toegenomen aantal fusies in de globale markt voor culturele goederen en diensten.

gehouden moet worden (o.a. rechten i.v.m. reproductie, distributie en presentatie aan een publiek). Over tijdelijke reproductierechten kon evenwel geen consensus gevonden worden wanneer het auteursrechtenverdrag in WIPO tot stand kwam. De **praktische problemen** voor het verkrijgen van toestemming voor gebruik kan dermate groot zijn dat van creatie afgezien wordt (Hanania, 2010: 99, 102-103).²⁷

Een volgend knelpunt betreft de toename van **technische maatregelen** die rechthebbenden toelaten de implementatie van het auteursrecht te controleren. Enerzijds kunnen dergelijke systemen mogelijk geschikt zijn om piraterij in te dijken. Anderzijds zijn dergelijke systemen vanuit verschillende perspectieven problematisch. De juridische supervisie hierover is immers beperkt, wat op zijn beurt nieuwe vragen lanceert over de bescherming van privacy van gebruikers, persoonlijk en 'fair' gebruik of publieke toegang tot informatie:

"While copyright allows any use of a work on the condition that the user pays a reasonable price (and respects moral rights in countries where these are protected), technical control mechanisms manage not only the price, but also the way, the time and the frequency of the use" (Hanania, 2010: 99).²⁸

In de zoektocht naar controle over de distributie en reproductie van creatieve inhoud, kan de slinger bijgevolg gevaarlijk overhellen in een te restrictieve richting. Te meer omdat onvoldoende rekening gehouden wordt met veranderende gebruiken in een digitale omgeving. Elke creatie komt immers tot stand op basis van andere werken en nieuwe technologieën hebben een grote potentialiteit om hieraan bij te dragen. Okediji (2009a: 2392) verwijst in dit verband naar het WIPO auteursrechtenverdrag dat volgens haar er onvoldoende in geslaagd is om de analoge versie van het auteursrecht te vertalen naar de digitale omgeving. **De technische vertaling van bestaande rechten werd niet aangevuld met een fundamentele reflectie over de nieuwe opportuniteiten voor gebruik en verspreiding van werken op digitale netwerken.** De consequenties van digitale technologieën voor het auteursconcept, nieuwe vormen van auteurschap en nieuwe genres van creatieve expressie werden grotendeels buiten

27 Wanneer bv. musea via digitale middelen erfgoed wensen te ontsluiten en te duiden, maar hiervoor niet steeds duidelijk is welke rechten 'gecleard' zijn en welke niet, kunnen aldus nieuwe vormen van creatie gefnuikt worden. Zeker voor een kleine regio als Vlaanderen, waarin culturele actoren niet steeds de middelen hebben om de implicaties van het auteursrecht voor hun digitale strategie en ontplooiing volledig en correct in te schatten, is een dergelijk fnuiken van inspanningen reëel. Dat kan op zijn beurt bijdragen tot het onderbenutten van het digitale potentieel ten aanzien van activiteiten rond cultureel erfgoed, van culturele diversiteit en van creatie.

28 Een relevante illustratie hiervan betreft het zogenaamde 'graduate response', een mechanisme waarbij internetgebruikers die betrappt worden op het overtreden van het auteursrecht eerst gewaarschuwd worden en in een latere fase eventueel gesanctioneerd voor onwettige acties. Problematisch aan dergelijke systemen – die voornamelijk grote entertainment bedrijven geïmplementeerd willen zien, is echter dat aldus op grote schaal de internetactiviteiten van gebruikers gemonitord worden. Bovendien rijzen er vragen over bredere maatschappelijke gevolgen op het vlak van privacy of vaardigheden van internetgebruikers. Over deze achterliggende implicaties ontbreekt evenwel een fundamenteel debat volgens critici (zie Meyer & Van Audenhove, 2010: 69, 77).

beschouwing gelaten. Met andere woorden, het internationaal juridisch kader dat tot nog toe ontwikkeld is, beantwoordt onvoldoende aan de complexiteit van creatie in een online omgeving en de opkomst van nieuwe gebruiken en platformen (bv. in het geval van sociale netwerken):

"Creative and consumptive processes became inextricably and unavoidably linked, particularly in the Internet, where the line drawing between authors and consumers was bound to be vexatious. Yet, copyright's stubborn adherence to the author/consumer paradigm remained adamantly pervasive" (Okediji, 2009a: 2387-2388).

5.4.4. *Relatieve inperking van uitzonderingen in functie van het algemeen belang*

De balans tussen de bescherming van auteurs en het verzekeren van publieke toegang ligt evenwel aan de basis van het auteursrecht. Het stimuleren van innovatie en het beschermen van investeringen is weliswaar de dominante ideologische rationale voor intellectuele eigendomsrechten, maar tevens dienen andere waarden behartigd in intellectuele eigendomsregimes. Op dit punt stellen evenwel de meeste academici dat het **sociaal belang van auteursrechten** en hun rol in nationaal cultuurbeleid geminimaliseerd is in het huidige internationaal auteursrechtensysteem (Coombe et al., 2007: 892, 898). Het versterken van de auteursrechtelijke bescherming is niet opgevangen door het herformuleren van beperkingen en uitzonderingen hierop die gerechtvaardigd zijn in functie van het algemeen belang. Noch zouden uitzonderingsclausules voldoende zijn aangepast aan de digitale omgeving. Dergelijke beperkingen of uitzonderingen zijn nochtans een essentieel onderdeel van het auteursrechtensysteem met het oog op nieuwe creatieve ontwikkeling of ontwikkelingsdoeleinden in arme landen (Hanania, 2010: 97-98).

In dit verband wordt doorgaans verwezen naar de zogenaamde **driestappentest** die in internationale juridische kaders opgenomen is om een balans tussen bescherming en **beperkingen en uitzonderingen ten aanzien van het auteursrecht** aan te brengen. De driestappentest is in TRIPs-verband opgenomen in Artikel 13 dat, net als in de Conventie van Bern, beperkingen inschrijft ten aanzien van een strikte toepassing van de regels i.v.m. exclusieve rechten. D.w.z. dat in beide akkoorden de mogelijkheid bestaat om in specifieke omstandigheden beschermde werken te gebruiken zonder toelating van de rechthebbende. Ze beschermen doorgaans een billijk of een persoonlijk gebruik van beschermde werken volgens concepten als *'fair use'* of *'private use.'* Staten kunnen auteursrechten inperken in functie van publieke doelstellingen gerelateerd aan onderwijs, pers, openbare bibliotheken enz. (Macmillan, 2008: 175-176; Hanania, 2010: 101).

Drie voorwaarden moeten vervuld zijn om een exclusief intellectueel eigendomsrecht te beperken:

1. Uitzonderingen dienen beperkt te zijn tot 'bepaalde bijzondere gevallen';
2. Deze mogen 'geen afbreuk doen aan de normale exploitatie van het werk';
3. Deze mogen niet 'onredelijk de wettige belangen van de rechthebbende schaden'.

Er vallen echter enige **verschillen** te **noteren in de benadering van uitzonderingen** in de Berner Conventie, het TRIPs-akkoord en het WIPO auteursrechtenverdrag. In de Conventie van Bern kunnen beschermde werken vrij gebruikt worden in een aantal speciale gevallen. De uitzonderingen worden opgenomen in het nationale recht en zijn direct van toepassing op individuen. De relevante voorziening in TRIPs is op zijn beurt een bindende richtlijn voor WTO-leden die de vereisten stipuleert waaraan de uitzonderingen en beperkingen voor exclusieve rechten ingeschreven in nationaal recht moeten voldoen (Van den Bossche, 2007: 131-132). In tegenstelling tot de Conventie van Bern (Artikel 9.2), waar de driestappentest enkel geldt voor beperkingen inzake reproductierechten, is volgens het TRIPs-akkoord of het WIPO auteursrechtenverdrag de test ook van toepassing op elke beperking of uitzondering inzake *copyright*. Ook de **terminologie** verschilt.²⁹ De Conventie van Bern heeft het over 'reproductie van werken door auteurs', terwijl in TRIPs de verplichting bestaat beperkingen en uitzonderingen in te perken ten aanzien van 'elk exclusief recht' dat door het akkoord beschermd wordt om de belangen van 'elke rechthebbende' te vrijwaren (Hanania, 2010: 101).

Ook in het WIPO auteursrechtenverdrag is de driestappentest van toepassing op alle beperkingen en uitzonderingen tegenover de rechten van de Berner Conventie en de nieuwe rechten in het auteursrechtenverdrag.³⁰ In een aan artikel 10 WCT bijgevoegde

²⁹ In de Berner Conventie is gestipuleerd dat "*It shall be a matter for legislation in the countries of the Union to permit the reproduction of such works in certain special cases, provided that such reproduction does not conflict with a normal exploitation of the work and does not unreasonably prejudice the legitimate interests of the author.*" Artikel 13 van het TRIPs-akkoord stelt echter dat "*Members shall confine limitations or exceptions to exclusive rights to certain special cases which do not conflict with a normal exploitation of the work and do not unreasonably prejudice the legitimate interests of the right holder*" (Hanania, 2010: 101, originele nadruk).

³⁰ Artikel 10 WCT over beperkingen en uitzonderingen:

(1) Contracting Parties may, in their national legislation, provide for limitations of or exceptions to the rights granted to authors of literary and artistic works under this Treaty in certain special cases that do not conflict with a normal exploitation of the work and do not unreasonably prejudice the legitimate interests of the author.

(2) Contracting Parties shall, when applying the Berne Convention, confine any limitations of or exceptions to rights provided for therein to certain special cases that do not conflict with a normal exploitation of the work and do not unreasonably prejudice the legitimate interests of the author. *

verklaring³¹ wordt wel aangegeven dat de partijen beperkingen en uitzonderingen kunnen invoeren in het nationaal recht die aangepast zijn voor de digitale omgeving. Tegelijk stelt de verklaring echter dat Artikel 10(2) WCT het bereik of de toepassing van de beperkingen en uitzonderingen die toegelaten zijn door de Conventie van Bern noch inperkt, noch uitbreidt. Hanania (2010: 102) stelt dan ook de vraag hoe nieuwe, en aan de digitale omgeving aangepaste, beperkingen en uitzonderingen gecreëerd kunnen worden. In tegenstelling tot de bescherming van rechthebbenden die steeds gegroeid is, kenmerkt de behandeling van uitzonderingen zich door fragmentatie in de aanpak van landen. De **onduidelijkheden** in de vrij vage uitzonderingen bieden weinig rechtszekerheid³², waardoor gebruikers in het ongewisse blijven over wat een rechtmatige uitzondering precies behelst. Dat kan op zijn beurt aanleiding geven tot het nemen van risico's indien gebruikers toch beschermde werken gebruiken. Het kan ook ontmoedigend werken, waardoor gebruikers afzien van gebruik en nieuwe creatie mogelijk verhinderd wordt (Werkers et al., 2009: 31, 80). Aldus ontstaat de indruk dat de manoeuvreerruimte beperkt is om daadwerkelijk aangepaste beperkingen en uitzonderingen op auteursrechten in te schrijven (Hanania, 2010: 101-102). Alleszins lijken de uitzonderingen technologische ontwikkelingen en maatschappelijke verwachtingen achterna te hinken (Werkers et al., 2009: 31).

31 * *It is understood that the provisions of Article 10 permit Contracting Parties to carry forward and appropriately extend into the digital environment limitations and exceptions in their national laws, which have been considered acceptable under the Berne Convention. Similarly, these provisions should be understood to permit Contracting Parties to devise new exceptions and limitations that are appropriate in the digital network environment.*

It is also understood that Article 10(2) neither reduces nor extends the scope of applicability of the limitations and exceptions permitted by the Berne Convention.

32 Verwijzend naar de tekst opgenomen in vorige voetnoten: Wat is bijvoorbeeld 'appropriate in the digital network environment'? Hoe ver reikt deze manoeuvreerruimte om nieuwe uitzonderingen te ontwerpen die aangepast zijn aan de digitale netwerkomgeving? Hoe verhoudt dit zich tot de verklaring in het WCT dat het toepassingsgebied van de Conventie van Bern niet mag uitbreiden of reduceren? Wat zijn gewettigde belangen? Worden nieuwe en toekomstige exploitatievormen onder een normale exploitatie gerekend?

6. BESLUIT

De algemene onderzoeksvraag van dit rapport luidt of de transformatie naar digitale inhoud voor een verschuiving van het debat omtrent culturele diversiteit in handelsverband zorgt. Zonder afbreuk te willen doen aan contextuele wijzigingen en de specifieke en contemporaine thema's waarover in de WTO onderhandeld wordt, kan *in globo* gesteld dat er slechts beperkte indicaties zijn om van een verschuiving te spreken.

In grote lijnen zijn de huidige debatten in de WTO – als ze al gevoerd worden – zeer gelijkaardig aan de vroegere. Oude debatten keren in de digitale context terug, weliswaar met een aantal nieuwe dimensies. De traditionele twistpunten en antagonistische posities van de grote machtsblokken blijven een rode draad – ook in onderhandelingen en reflecties over cultuur in een digitale context. Dat blijkt zeer sterk uit het overzicht van het werkprogramma over *e-commerce* dat specifiek ingesteld is om de beleidsvorming voor een digitale handelsomgeving te verkennen en voor te bereiden. Hoewel verschillende probleempunten geïdentificeerd zijn, is met name door het dispuut rond het audiovisuele dossier weinig gerealiseerd om het WTO-kader aan te passen aan de veranderde context. Digitale inhoud en digitale handel hebben geen duidelijke plaats in het WTO-bestel en besluitvorming i.p.v. verkenning lijkt nog veraf. Dat illustreert zowel de complexiteit en onzekerheid van digitale handel en toekomstige ontwikkelingen, als de gevoeligheden die het dossier karakteriseren. Ook de algemene crisis van de WTO is uiteraard mede verantwoordelijk voor de beperkte vooruitgang.

Het uitblijven van beleidsaanpassingen en -omwentelingen komt sterk tot uiting in de analyse van het classificeringsdebat, dat relevant is voor de vraag hoe digitale inhoud in het WTO-kader geclassificeerd wordt en welke regels erop van toepassing zijn. Een duidelijk antwoord hierop is echter niet beschikbaar. Dezelfde vragen en posities van weleer duiken immers op, terwijl er een resem nieuwe aankomen in het licht van digitale ontwikkelingen. Het gebrek aan overeenkomst, gekoppeld aan de lage plaats op de onderhandelingsagenda, geeft aan dat op de korte termijn geen omwentelingen te verwachten zijn. Zelfs voor een herclassificering van audiovisuele diensten, waar vele nieuwe vormen van dienstverlening mogelijk zijn door digitalisering en convergentie, is weinig animo op te merken. Nochtans is de classificering die nu geldt verouderd. Enerzijds blijft aldus GATS het voornaamste forum voor de discussie over handel en cultuur en lijken de EU en de lidstaten beschermd door de strategie van MFN exempties te koppelen aan geen verbintenissen te nemen voor audiovisuele diensten. Anderzijds creëert dit verschillende grijze zones en dus een toename in onduidelijkheid en

onzekerheid naar toekomstige onderhandelingen. Aldus blijft waakzaamheid nodig tegenover formele *démarches* van andere WTO-leden, bijvoorbeeld om verheldering te forceren via het WTO-geschillensysteem.

Démarches zijn echter eerder aan de orde in het groeiend aantal bilaterale preferentiële handelsakkoorden. In dit verband geeft deel 3 van het rapport aan dat in deze onderhandelingen inderdaad meer ontwikkelingen vastgesteld kunnen worden die relevant zijn voor digitale inhoud en handel. Enerzijds lijkt de VS hier te slagen in het opzet om haar agenda inzake *e-commerce* en digitale handel waar te maken. Ten eerste kan er een incrementele liberalisering van de audiovisuele sector vastgesteld worden. Ten tweede, wordt via deze weg een *rélanche* van het debat in multilateraal verband voorbereid door de transfer van het VS-model naar andere partners. Anderzijds zijn de omwentelingen niet van die aard dat de VS haar machtspositie in bilateraal verband, noch de nieuwe context, kan aangrijpen om fundamentele doorbraken te forceren. Bovendien smeedt de EU evenzeer bilaterale allianties rond haar positie. De vragen over een adequaat beleidsantwoord rond digitale handel in culturele en audiovisuele producten verminderen echter niet. Gekoppeld aan de toenemende fragmentatie door preferentiële handelsakkoorden, zijn de handelspartners misschien geneigd om op de middellange termijn alsnog in multilateraal verband aan oplossingen te sleutelen.

Over de vraag welke de evoluties zijn binnen het akkoord over intellectuele eigendomsrechten in een online omgeving is een genuanceerd antwoord nodig. In eerste instantie doen zich gelijkaardige problemen voor als in het traditionele audiovisuele dossier. Ook in het auteursrecht is immers een delicate balansoefening aan de orde waarover uiteenlopende posities bestaan. Niet zozeer de dichotomie tussen de VS en de EU speelt hier, maar die tussen Noord en Zuid en tussen economische en culturele benaderingen van auteursrecht. Dit laatste verwijst naar de onderliggende evenwichtsoefeningen inherent aan het auteursrecht om de creaties van auteurs te beschermen, nieuwe creatie te stimuleren en voldoende toegang te bieden in functie van het algemeen belang. Met de totstandkoming van TRIPs zijn een aantal voordelen verbonden voor de bescherming van auteurs. TRIPs betekende een aanvang om de fragmentatie in instrumenten en fora verbonden aan de verschillende vormen van intellectuele eigendomsrechten gecoördineerd en globaal in te dijken. De verplichting tot adhesie aan de Conventie van Bern is bijvoorbeeld belangrijk voor het domein van de auteursrechten. Het globaal kader voor de bescherming van auteurs is met TRIPs en de koppeling aan het WTO-geschillensysteem versterkt. Vanuit cultureel oogpunt vallen er evenwel verschillende hiaten op te merken, zoals bijvoorbeeld het niet opnemen van

bescherming van de morele rechten van auteurs. Fundamenteler is volgens critici nog dat de evenwichtsoefening tussen bescherming van auteurs en een open publieke sfeer sterk ontwricht is en in een digitale omgeving mogelijk nog verder overhelt naar een puur commerciële benadering van cultuur en creatie.

In de digitale omgeving zijn naast opportuniteiten immers ook verschillende bedreigingen aan de orde ten aanzien van het auteursrecht. Enerzijds vereist de problematiek van piraterij nieuwe gecoördineerde actie op globaal vlak. Anderzijds noopt ook de toenemende fragmentatie in het afdwingen van auteursrechten tot reflectie. Bilaterale TRIPs-plus akkoorden, maar vooral unilaterale acties in kader van auteursrechtelijke bescherming (bv. de discussie over technische beschermingsmaatregelen of langduriger beschermingstermijnen), werpen vele vragen op over de rol van auteursrecht in een breed maatschappelijke context en de link met andere beleidsdomeinen (bv. privacy-, concurrentie- of cultuurbeleid). In de multilaterale organisaties die een directe impact hebben op auteursrecht, de WTO en WIPO, is evenwel weinig vernieuwing vast te stellen en beperken de nieuwe ontwikkelingen zich voornamelijk tot een technische vertaling van het bestaande auteursrecht naar de digitale context. Met name in TRIPs is zeer weinig gebeurd, hoewel dit ten dele verklaard kan worden doordat in de relatie met WIPO, TRIPs eerder verantwoordelijk is voor het daadwerkelijk afdwingen van auteursrechtelijke bescherming. WIPO op zijn beurt is de voornaamste instelling voor de ontwikkeling van nieuwe regels die – zo wordt althans verwacht – in TRIPs geïncorporeerd zullen worden. Desalniettemin strookt het argument dat de digitale omgeving geen grondige wijzigingen in het auteursrecht vereist niet met de vele kritieken die ten aanzien van het internationaal auteursrechtelijk systeem geformuleerd worden. De louter technische vertaling van auteursrechten naar een digitale context lijkt alvast geen komaf te maken met de praktische problemen en vele nieuwe vragen die de digitale omgeving opwerpen. Fundamenteler is dat het ook een fundamentele reflectie uitsluit over het onevenwicht dat vastgesteld wordt in het beschermen van auteurs – lees de belangen van grote culturele en mediaconglomeraten – enerzijds en toegang voor en creatie door kleine culturele actoren en het publiek anderzijds.

De laatste deelvragen van dit rapport luidden of het debat rond culturele diversiteit zich heeft verlegd naar andere akkoorden dan het GATS en op welke manier de Europese en Vlaamse bezorgdheden in verband met culturele diversiteit binnen deze kaders te garanderen zijn. Als antwoord kunnen we stellen dat er zich voorlopig weinig directe problemen – lees: niet meer problemen dan na het afsluiten van de Uruguayronde - stellen indien culturele diversiteit begrepen wordt als de bescherming van culturele

goederen en diensten en het vrijwaren van beleidsruimte om cultuur en de audiovisuele sector te ondersteunen. Het GATS blijft het voornaamste forum waarin deze problematiek aan bod komt.

Indien culturele diversiteit breder gedefinieerd wordt, kan ook niet zozeer over het verleggen van debatten worden gesproken. Gelijkaardige debatten vinden immers plaats over de impact van de WTO-akkoorden op cultuur. Zowel in GATS als in TRIPs is het spanningsveld tussen cultuur en economie sterk bediscussieerd. Problematisch lijkt in dit verband dat, ondanks de beperkte directe consequenties voor het instandhouden van culturele en audiovisuele steuninstrumenten, de indirecte en bredere gevolgen voor cultuur en cultuurbeleid overhellen naar een commerciële benadering van cultuur. In de debatten die in dit rapport besproken werden, is de culturele benadering steeds in het defensief. Hoewel verdere liberalisering traag en incrementeel verloopt, is een reflectie over het aanpakken van bedreigingen voor cultuur grotendeels afwezig. Dat hoeft misschien niet te verwonderen daar de WTO een handelsinstelling is. Maar de vele linken tussen handel en andere domeinen vereist dat verder nagedacht wordt over cultuur in een internationaal *multilevel governance* bestel en de interrelatie tussen verschillende beleidsniveaus en –actoren.

BIBLIOGRAFIE

- Abbott, Frederick M. (2000). Distributed Governance at the WTO-WIPO: An Evolving Model for Open-Architecture Integrated Governance. *Journal of International Economic Law* 3 (1), pp. 63-81.
- Anderson, Chris (2006). *The Long Tail: Why the Future of Business Is Selling Less of More*. New York, Hyperion, 256 p.
- Arewa, Olufunmilayo B. (2006). TRIPs and Traditional Knowledge: Local Communities, Local Knowledge, and Global Intellectual Property Frameworks. *Marquette Intellectual Property Law Review* 10 (2), pp. 155-180.
- Baker, Stewart & Shenk, Maury (2005). Trade and Electronic Commerce. Macrory, Patrick F.J., Appleton, Arthur E. & Plummer, Michael G. (Eds). *The World Trade Organization: legal, economic and political analysis*. New York, Springer Science & Business Media, pp. 469-485.
- Bernier, Ivan (2005). Trade and Culture. Macrory, Patrick F.J., Appleton, Arthur E. & Plummer, Michael G. (Eds). *The World Trade Organization: legal, economic and political analysis*. New York, Springer Science & Business Media, pp. 747-793.
- Beviglia-Zampetti, Americo (2005). WTO Rules in the Audio-visual Sector. Guerrieri, Paolo, Iapadre, Lelio & Koopmann, Georg (Eds). *Cultural Diversity and International Economic Integration*. The Global Governance of the Audio-Visual Sector. Cheltenham, Edward Elgar, pp. 261-284.
- Birdsall, Nancy, Rodrik, Dani, & Subramanian, Arvind (2005). How to Help Poor Countries. *Foreign Affairs* 84 (4).
- Burri-Nenova, Mira (2008). The Long Tail of the Rainbow Serpent: New Technologies and the Protection and Promotion of Traditional Cultural Expressions. Graber, Christoph Beat & Burri-Nenova, Mira (Eds). *Intellectual Property and Traditional Cultural Expressions in a Digital Environment*. Cheltenham, Edward Elgar, pp. 205-236.
- Burri, Mira, Graber, Christoph Beat & Steiner, Thomas (2009). *The protection and promotion of cultural diversity in a digital networked environment: Mapping possible advances to coherence*. NCCR Trade Regulation Working Paper (N° 2009/36), Bern, NCCR Trade Regulation, 24 p.
- Coombe, Rosemary J. (2005). Protecting cultural industries to promote cultural diversity: Dilemmas for international policymaking posed by the recognition of traditional knowledge. Maskus, Keith E. & Reichman, Jerome H. (Eds). *International Public Goods and Transfer of Technology under a Globalized Intellectual Property Regime*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 599-614.
- Coombe, Rosemary J., Schnoor, Steven & Ahmed, Mohsen (2007). Bearing Cultural Distinction: Informational Capitalism and New Expectations for Intellectual Property. *University of California-Davis Law Review* 40 (3), pp. 891-917.
- Dinwoodie, Graeme B. & Dreyfuss, Rochelle C. (2009). Designing a Global Intellectual Property System Responsive to Change: The WTO, WIPO, and Beyond. *Houston Law Review* 46 (4), pp. 1187-1234.
- Donders, Karen & Evens, Tom (2010). *Broadcasting and its distribution in Flanders, Denmark and the United States: an explorative and future oriented analysis. A research report for SBS Belgium*. Brussel, IBBT-SMIT & MICT, 106 p.
- Drache, Daniel & Froese, Marc D. (2006). Globalisation, World Trade and the Cultural Commons: Identity, Citizenship and Pluralism. *New Political Economy* 11 (3), pp. 361-382.

- Dunoff, Jeffrey L. (1999). The Death of the Trade Regime. *European Journal of International Law* 10 (4), pp. 733-762.
- Dutfield, Graham & Suthersanen, Uma (2008). *Global Intellectual Property Law*. Cheltenham, Edward Elgar, 384 p.
- Elberse, Anita (2008). Should You Invest in the Long Tail? *Harvard Business Review* 86 (7-8), pp. 88-96.
- Europese Commissie (2009, 14 juli). *Commission Staff Working Document on the External Dimension of Audiovisual Policy* (SEC(2009) 1033 final). Brussel, Europese Commissie, 24 p.
- Formentini, Silvia, & Iapadre, Lelio (2007). *Cultural Diversity and Regional Trade Agreements: The Case of Audiovisual Services* (Paper No. W-2007/4). Brugge, UNU-CRIS, 25 p.
- Freedman, Des, Henten, Anders, Towse, Ruth & Wallis, Roger (2008). The impact of the internet on media policy, regulation and copyright law. Küng, Lucy, Picard, Robert & Towse, Ruth (Eds). *The Internet and the Mass Media*. London, Sage, pp. 102-124.
- GATT (1961b). *Application of GATT to International Trade in Television Programmes. Statement made by the United States Representative on 21 November 1961*. Genève, GATT CONTRACTING PARTIES Nineteenth Session.
- GATT (1962). *Application of GATT to International Trade in Television Programmes. Report of the Working Party*. Genève, GATT Working Party to examine the question of the application of the General Agreement to international trade in television programmes.
- Germann, Christophe (2010). Study paper 2B: Intellectual property and competition. Germann Avocats and multidisciplinary Research Team. *Implementing the UNESCO Convention of 2005 in the European Union* (Long Version). Report requested by the European Parliament's Committee on Culture and Education, pp. 72-115.
- Graber, Christoph Beat (2003). *Handel und Kultur im Audiovisionsrecht der WTO*. Bern, Stämpfli Verlag AG, 361 p.
- Graber, Christop Beat (2004). Audio-visual policy: the stumbling block of trade liberalisation? Geradin, Damien & Luff, David (Eds). *The WTO and Global Convergence in Telecommunications and Audio-Visual Services*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 165-214.
- Gualtieri, Fausto (2002). La Communauté européenne et l'audiovisuel: des Assises de Paris à la Conférence de Bruxelles (1989-1994). *Journal of European Integration History* 8 (2), pp. 91-116.
- Hanania, Lillian Richieri (2010). Intellectual property and cultural expressions in a digital environment. *International Journal of Intellectual Property Management* 4 (1/2), pp. 96-113.
- Helfer, Laurence R. (2004). Regime Shifting: The TRIPs Agreement and New Dynamics of International Intellectual Property Lawmaking. *The Yale Journal of International Law*, 29 (1), pp. 1-83.
- Howse, Robert & Nicolaidis, Kalypso (2003). Enhancing WTO Legitimacy: Constitutionalization or Global Subsidiarity? *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions* 16 (1), pp. 73-94.
- Kdr (2010, 20 februari). Investeer eens in een Vlaamse film. *De Standaard*, p. 36.
- Loisen, Jan (2009). *Overzicht van de internationale beleidscontext voor het Vlaamse cultuur- en mediabeleid (met focus op audiovisueel beleid)* (Rapport). Antwerpen, Steunpunt Buitenlands Beleid, 189 p.
- Loisen, Jan (2010a). *Actorposities inzake cultuur en handel in internationale fora* (Rapport). Antwerpen, Steunpunt Buitenlands Beleid, 72 p.

- Loisen, Jan (2010b). *Culturele samenwerkingsprotocollen van de Europese Unie met derde landen. Stand van zaken en uitdagingen voor Vlaanderen* (Rapport). Antwerpen, Steunpunt Buitenlands Beleid, 82 p.
- Loisen, Jan, & Pauwels, C. (2008). *Audiovisueel beleid en de WTO: beleidsopties in functie van culturele diversiteit* (Working paper). Antwerpen, Steunpunt Buitenlands Beleid, 48 p.
- Luff, David (2004). Current international trade rules relevant to telecommunications services. Geradin, Damien & Luff, David (Eds). *The WTO and Global Convergence in Telecommunications and Audio-Visual Services*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 34-50.
- Macmillan, Fiona (2008). The UNESCO Convention as a New Incentive to Protect Cultural Diversity. Van den Bossche, Peter & Schneider, Hildegard (Eds). *Protection of Cultural Diversity from a European and International Perspective*. Maastricht Series in Human Rights. Morsel, Intersentia, pp. 163-92.
- Meyer, Trisha & Van Audenhove, Leo (2010). Graduated response and the emergence of a European surveillance society. *Info* 12 (6), pp. 69-79.
- Mukherjee, Arpita, Deb Gupta, Paramita, & Ahuja, Prerna (2007). *Indo-U.S. FTA: Prospects for Audiovisual Services* (No. Working Paper 192). New Delhi, Indian Council for Research on International Economic Relations, 74 p.
- Netanel, Neil (2007). Why Has Copyright Expanded? Analysis and Critique. Macmillan, Fiona (ed.). *New Directions in Copyright Law*. Cheltenham, Edward Elgar, pp. 3-34.
- Neuwirth, Rostam J. (2006). *The Cultural Industries in International Trade Law. Insights from the NAFTA, the WTO and the EU*. Hamburg, Verlag Dr. Kovac, 600 p.
- Okediji, Ruth L. (2009a). The Regulation of Creativity under the WIPO Internet Treaties. *Fordham Law Review* 77, pp. 2379-2410.
- Okediji, Ruth L. (2009b). *WIPO-WTO Relations and the Future of Global Intellectual Property Norms*. Minnesota Legal Studies Research Paper No. 09-07, 55 p. Download van <http://ssrn.com/abstract=133890255> op 13 oktober 2010.
- Pauwels, Caroline, & Loisen, Jan (2003). The WTO and the Audiovisual Sector: Economic Free Trade vs Cultural Horse Trading? *European Journal of Communication* 18 (3), 291-313.
- Pauwels, Caroline, & Loisen, Jan (2004). Von GATT zu GATS und darüber hinaus. Die Bedeutung der WTO für die audiovisuelle Politik. *Media Perspektiven* 35 (10), pp. 489-499.
- Pauwelyn, Joost (2008). New Trade Politics for the 21st Century. *Journal of International Economic Law* 11 (3), pp. 559-573.
- Roy, Martin (2006). Beyond the main screen: audiovisual services in PTAs. Marchetti, Juan A. & Roy, Martin (Eds). *Opening Markets for Trade in Services. Countries and Sectors in Bilateral and WTO Negotiations*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 340-377.
- Roy, Martin & Tuthill, Lee (2011). GATS classification issues for information and communication technology (ICT) services. Burri, Mira & Cottier, Thomas (Eds). *Trade Governance in the Digital Age*. Cambridge, Cambridge University Press, 16 p. Artikel te verschijnen in 2011 en raadpleegbaar bij de auteur.
- Sauvé, Pierre (2002). Completing the GATS Framework: Addressing Uruguay Round Leftovers. *Aussenwirtschaft* 57 (3), pp. 301-341.
- Smith, Fiona & Woods, Lorna (2005). A Distinction Without a Difference: Exploring the Boundary Between Goods and Services in the World Trade Organization and the European Union. *Columbia Journal of European Law* 12 (1), pp. 1-51. Geraadpleegd via <http://www.worldtradelaw.net/articles/smithgoodsservices.pdf> op 13 oktober 2010 / pp. 1-60 – de verwijzingen in de tekst refereren naar het document met deze

nummering).

- Sparks, Colin (2007). What's wrong with globalization? *Global media and Communication* 3 (2), pp. 133–155.
- Steiner, Thomas (2009). *Online Games under WTO Law: Unresolved Classification Issues* (NCCR Trade Working Paper No. 2009/3). Bern, NCCR Trade Regulation, 18 p.
- Strategische Adviesraad internationaal Vlaanderen – SARiV (2010, 23 november). *UNESCO Conventie betreffende de bescherming en bevordering van de diversiteit van cultuuruitingen* (Advies 2010/21). Brussel, SARiV, 12 p.
- Van den Bossche, Peter (2007). *Free Trade and Culture. A Study of Relevant WTO Rules and Constraints on National Cultural Policy Measures*. Amsterdam, Boekmanstudies, 160 p.
- Voon, Tania (2007a). *Cultural Products and the World Trade Organization*. Cambridge, Cambridge University Press, 306 p.
- Voon, Tania (2007b). A New Approach to Audiovisual Products in the WTO: Rebalancing GATT and GATS. *UCLA Entertainment Law Review* 14 (1), pp. 1-32.
- Weber, Rolf H. (2010). Digital Trade in WTO-Law - Taking Stock and Looking Ahead. *Asian Journal of WTO & International Health Law and Policy* 5 (1), pp. 1-24.
- Werkers, Evi, Kerremans, Robin, Robrechts, Tim, Dumortier, Jos. (2009). *Auteursrecht in de digitale samenleving*. Studie in opdracht van de Vlaamse Gemeenschap Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media. Leuven, ICRI, 200 p.
- WTO (1998). *Audiovisual Services. Background Note by the Secretariat* (No. S/C/W/40). Genève, Council for Trade in Services, 19 p.
- WTO (2001, 6 Juli). *Dedicated Discussion on Electronic Commerce Under the Auspices of the General Council on 15 June 2001. Summary by the Secretariat of the Issues Raised* (WT/GC/W/436). Genève, WTO, 5 p.
- WTO (2002, 20 juni). *Second Dedicated Discussion on Electronic Commerce Under the Auspices of the General Council on 6 May 2002. Summary by the Secretariat of the Issues Raised* (WT/GC/W/475). Genève, WTO, 6 p.
- WTO (2003). *Work Programme on Electronic Commerce. Classification Issue. Submission from the European Communities*. Genève, WTO, 5 p.
- WTO (2010a). *Information Technology Agreement — introduction*. Download van http://www.wto.org/english/tratop_e/inftec_e/itaintro_e.htm op 17 september 2010.
- WTO (2010b). *Work Programme on Electronic Commerce — introduction*. Download van http://www.wto.org/english/tratop_e/ecom_e/wkprog_e.htm op 17 september 2010.
- Wunsch-Vincent, Sacha (2003). The Digital Trade Agenda of the U.S.: Parallel Tracks of Bilateral, Regional and Multilateral Liberalization. *Aussenwirtschaft* 58 (1), pp. 7-46.
- Wunsch-Vincent, Sacha (2004). *WTO, E-commerce, and Information Technologies. From the Uruguay Round through the Doha Development Agenda. A Report for the UN ICT Task Force*. New York, Markle Foundation, 185 p.
- Wunsch-Vincent, Sacha & Hold, Arno (2010). Trade rules for the digital age – Re-engineered Version. Burri, Mira & Cottier, Thomas (Eds). *Trade Governance in the Digital Age*. Cambridge, Cambridge University Press, 42 p. Artikel te verschijnen in 2011 en raadpleegbaar bij de auteur.